ÉDES ANYANYELVÜNK

III. ÉVFOLYAM 3. SZÁM
1981. JÚLIUS—SZEPTEMBER
ÁRA: 9,50 FORINT

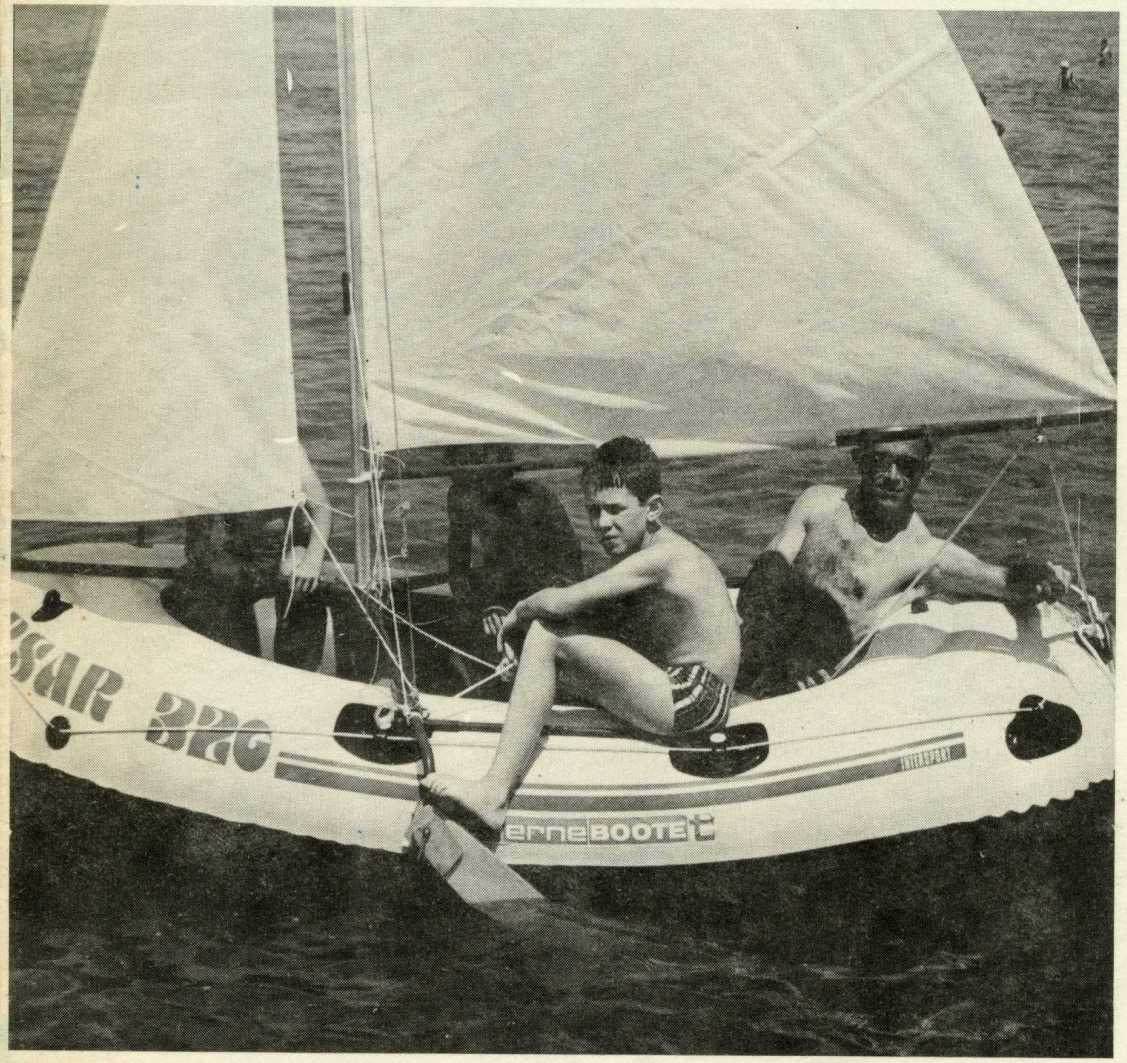

Külföldi kismagyarok vidám élete a Balatonon (Novotta Ferenc felv.)

A tartalomból

Hétvégi víkend?

Anyanyelv és hazafiság

Kazinczy emlékezete

A hangrendi párhuzam

Tabi László két krokija

Névháború vagy béke?

Műszerelem

Beszédünk tempója

Pár szó a magyar névadásról

Megjelenik a Magyar Tudományos Akadémia anyanyelvi, helyesírási és magyar nyelvészeti bizottságának, valamint a Magyar Nyelvtudományi Társaságnak és a TIT országos magyar nyelvi választmányának támogatásával

ÉDES ANYANYELVÜNK

Megjelenik a Magyar Tudományos Akadémia anyanyelvi, helyesírási és magyar nyelvészeti bizottságának, valamint a Magyar Nyelvtudományi Társaságnak és a TIT országos magyar nyelvi választmányának támogatásával.

A szerkesztő bizottság elnöke:
Lőrincze Lajos

Szerkesztő bizottság:
Deme László, Fábián Pál, Fülöp Lajos, Grétsy László, Kovalovszky Miklós, Ladó János, Rácz Endre, Somogyi Béla, Szathmári István, Szepesy Gyula, T. Urbán Ilona

Felelős szerkesztő:
Bencédy József

Szerkesztő:
Csatár Imre

A rajzokat Dallos Jenő és Kaján Tibor készítette.

Szerkesztőség:
Budapest, Münnich Ferenc u. 26. V. em. 1051
Telefon: 110-800/23 m.
Kiadja: a Lapkiadó Vállalat

Felelős kiadó:
Siklósi Norbert igazgató

Megjelenik negyedévenként

Egy szám ára: 9.50 Ft

Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető a hírlapkézbesítő postahivataloknál és a Posta Központi Hírlapirodánál (postacím: Budapest, V., József nádor tér 1. 1900) közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással a KHI 215-961 62 pénzforgalmi jelzőszámra. Előfizetési díj: egy évre 38 Ft. Külföldiek részére előfizethető a „Kultúra" Könyv és Hírlap Külkereskedelmi Vállalatnál, H—1389 Budapest, postafiók 149.

Szolnoki Nyomda

Felelős vezető:
Gombkötő Béla igazgató

INDEX: 25 224
HU ISSN 0139—0457

HÉTVÉGI VÍKEND?

Helyes az a törekvés, hogy mondanivalónkat hangsúlyozni, több szóval, kifejezéssel erősíteni akarjuk. Ebbe a törekvésünkbe azonban sokszor hiba csúszik.

Ez utóbbinak egyik gyakoribb formája, ha egy idegen és egy magyar szót használunk egymás mellett, s mindkettőnek a jelentése azonos. Tehát az egyik közülük teljesen felesleges. Nézzünk meg néhányat! Sajnos, bőven van belőlük: *emberi humánum* (van-e másféle humánum?), *hétvégi víkend* (talán a hét elején vagy közepén is lehet víkendezni?), *kooperációs együttműködés* (ezek szerint lenne „együttműködési kooperáció" is?), *optimista derűlátás* (vagy derűlátó optimizmus"?), *háromkerekű tricikli*. És még sorolhatnánk tovább a példákat a *vizuális látás*-tól a *heroikus hős*-ön át egészen a *kétnyelvű bilingvis*-ig. Van közöttük néhány olyan is, amelyik inkább már a nyelvi humor határát súrolja (noha megalkotójának éppen nem ez volt a szándéka): *garanciális jótállás, menettérti retúr, paralel párhuzam, infekciós fertőzés* stb., Göre Gábor és Fülig Jimmy leveleiben jót mosolygunk rajtuk (a szerzők éppen ezt akarták!), de mindennapi beszédünkben, s főként nyomtatott szövegben kerülnünk kell ezeket a fölösleges, sőt zavaró szóhalmazásokat vagy idegen névvel: a pleonazmusokat.

Természetesen vannak olyanok is, akik megvédelmezik álláspontjukat mondván, hogy a *népi demokrácia*, illetve a *numerikus számok* kifejezések helyesek. Ez igaz is. Csakhogy e két esetben szó sincs erősítésről, ezek a megkülönböztetés, az árnyaltság érdekében alakultak így. A *demokrácia* ugyan népuralmat jelent, csakhogy a demokráciának több formája volt(pl. antik, polgári), így ezektől el kellett különíteni napjaink demokráciáját. A *numerus* jelentése: szám, de vannak ún. *betűszámok* is, így a megkülönböztetés itt is logikus.

Nem lennénk pontosak azonban, ha csupán azt állítanánk, hogy az ilyen szóhalmozások egyik összetevője mindig idegen szó. Gyakran találunk pleonazmusokat magyar szavakkal is. Velük kapcsolatosan sokkal könnyebb a dolgunk, hiszen általában hamarabb észrevesszük a helytelen szóhasználatot, hogy stílszerűen mondjuk: a *helytelen hibát* (vajon ki észlelt már *helyes* hibát?). Csak mutatóba említünk néhányat: *idegen eredetű jövevényszavak* (nyilvánvaló, hogy magyar eredetű jövevényszó nincs), a *szemére* megvakult (másra nem vakulhatott meg!), X csapat az *első helyen vezet* (a többi helyen nem vezethetne), *fontos lényeg* (van-e nem vagy kevéssé fontos lényeg?), *megszakítás nélküli folyamatos* munka stb.

Aki efféle kifejezéseket használ, az nem fogalmaz helyesen. Az erősítés szándékával éppen az ellenkező hatást éri el: a fölösleges ismétléssel csökkenti, homályossá teszi a kifejezése értékét.

Mizser Lajos

Tartalom:

Mizser Lajos: Hétvégi víkend? — — — — — — — — — — — — B/II
Lőrincze Lajos: Anyanyelv és hazafiság — — — — — — — — — — 1
Ruzsiczky Éva: Kazinczy emlékezete — — — — — — — — — — 2
Kovalovszky Miklós: Vasárnap — vásárnap? — — — — — — — — 3
Szilágyi Ferenc: Fejtsünk szót! Andalog, mereng — — — — — — — 4
Molnár Zoltán Miklós: Csúcs — — — — — — — — — — — — 5
Dr. Galiotti Csaba: Magyarul tanulok — — — — — — — — — — 5
Állatkerti bemutató — — — — — — — — — — — — 5
Szathmári István: Bemutatkozás: Mit akarunk? — — — — — — — 6
Perényi József: Gyalu — — — — — — — — — — — — 6
Fehér Erzsébet: A rejtélyes egyszerűség — — — — — — — — — 7
Tabi László: Új szót keresek — „Különleges" — — — — — — — 8
Gönczi Annamária: Névháború vagy béke? — — — — — — — — 8
Tungli Gyula: Versengés és tiszteletadás — — — — — — — — — 9
Koltói Ádám: Műszerelem — — — — — — — — — — — — 9
Csonka Pál: Pár szó a magyar névadásról — — — — — — — — — 10
Ladó János: A hangrendi párhuzam — — — — — — — — — — 10
Deme László: Beszédünk tempója — — — — — — — — — — — 11
Szabó József: Kell-e szégyellnünk anyanyelvjárásunkat? — — — — — 12
Nyelvünk játékai — — — — — — — — — — — — — 13
Zoltán András, Fábián Pál: Válasz makedón ügyben — — — — — — 14
É. Kiss Sándor: Hideg étel, üdítő ital — — — — — — — — — 15
Szemle — — — — — — — — — — — — — 15
Elekfi Erzsébet: Zsirai Miklós emléke — — — — — — — — — 16
Heltainé Nagy Erzsébet: Matijevics Lajos: Az utca nyelve — — — — 16
Postaláda — — — — — — — — — — — — — B/III

A MAGYAR NYELV MÚZEUMA SZEGED

Anyanyelv és hazafiság

Részletek a Hazafias Népfront Országos Tanácsának ülésén elmondott felszólalásból

A Hazafias Népfront programjából a nyelvvet, anyanyelvünket semmiképpen se hagyhatjuk ki. Több okból.

Nyelvünk nemcsak gondolatközlő eszköz számunkra: sokkal több ennél. Egyéniségünk, emberségünk, magyarságunk legfőbb jegye. Azt, hogy magyar vagyok, elsősorban és mindenekelőtt anyanyelvem mutatja. A néphez, nemzethez, ehhez a hazához, ehhez a földhöz való tartozást a legtöbb magyar ember számára a nyelv jelenti. „Nyelvében él a nemzet!" Nyelv és hazaszeretet összetartozásának érzését, tudatát évszázadok küzdelmei alakították ki, s ezt a tudatot örökítették tovább az egymást váltó nemzedékek. Napjainkra sem vesztettek fényükből, igazságukból és időszerűségükből Kölcsey Ferenc szavai: „...haza, nemzet és nyelv, három egymástól válhatatlan dolog; s ki az utolsóért nem buzog, a két elsőért áldozatokra kész lenni nehezen fog."

Tovább megyek. Fontos feladata a Hazafias Népfrontnak nemzeti értékeink védelme, múltunk feltárása, értékes hagyományaink átmentése, továbbadása. Ebbe a körbe is szervesen beletartoznak az anyanyelvünkkel kapcsolatos feladatok. Meg kell ismerni, meg kell ismertetni anyanyelvünket, amely évezredek során alakult, változott, fejlődött mind a mai napig. Meg kell ismerni, ismertetni múltját, változásának, alakulásának törvényszerűségeit; meg kell szólaltatni, ki kell vallatni nyelvünket, mert élete azonos népünk életével, története szorosan összefügg a magyar nép történetével, a magyar művelődés alakulásával; szavait, szólásait boncolgatva régi korok hétköznapjaiba, küzdelmeibe nyerhetünk bepillantást.

De nyelvünk nemcsak tárgya, hanem eszköze, segítője is a hazafias nevelésnek, a hazafias érzés ápolásának, s annak, hogy az ország lakói megtalálják helyüket, otthon érezzék, jól érezzék magukat hazánkban. Hogyan értem ezt? A nyelv gyakorlati feladata, alapvető funkciója az, hogy lehetővé tegye gondolataink, érzelmeink pontos kifejezését, a másik emberrel való közlését. A nyelv pontos használatának ismerete tesz bennünket képessé arra, hogy véleményünket másokkal is közöljük, környezetünkre hassunk, egyáltalán az élet minden megnyilvánulásában részt vegyünk, a társadalom, a kisebb és nagyobb közösség hasznos, tevékeny tagjai legyünk. Erre társadalmi berendezésünkből következően jogunk van, ezt törvényeink biztosítják. Igen ám, de egészen más a *szabad*, és megint más a *lehet*. Mindenkinek joga van arra, hogy hallassa szavát, kifejtse véleményét, elmondja észrevételeit, s ezzel befolyásolja valamilyen — kisebb vagy nagyobb — ügy sorsát. De joga gyakorlásában sokszor éppen a nyelvi nehézségek akadályozzák, az, hogy nem tudja magát igazán jól „kibeszélni", kifejezni, nincs teljes birtokában a nyelvnek. Ez a hiány félszeggé, gátlásossá, visszahúzódóvá teszi, noha esetleg a maga szűk körén túl szélesebb körben is hasznosan tudna tevékenykedni. Néhány évvel ezelőtt volt is egy vita erről a „nyelvi kiszolgáltatottságról. De emlékszem, Veres Péter is többször írt erről a szegény ember tehetetlenségéről, kiszolgáltatottságáról, aki elhatározza, hogy majd megmondogat ő, majd kifejti igazságát az urak előtt; lehetetlen, hogy meg ne hallgassák, el ne fogadják nyilvánvaló igazságát. De aztán csak benne szorul a szó, nem tudja magát kifejezni, nem tanulta meg ennek a varázseszköznek a használatát. Ilyen szempontból is van, ma is van feladatunk, s ebből a Hazafias Népfrontnak is jelentős részt kell vállalnia: minél több embert segíteni abban, hogy anyanyelve jó, pontos használatának birtokába jusson. Segíteni az anyanyelvi ismeretterjesztés támogatásával, az anyanyelvi műveltség széleskörű terjesztésével, és — jó példával.

Sajnos, a példaadással még mindig sok baj van. Nyelvünket nem mindig a tiszta, világos gondolat érthető kifejezésére használjuk; sokszor beszélünk, írunk homályosan, nehézkesen, érthetetlenül. Ez a bürokrata nyelv, hivatali nyelv — sajnos — felülről terjed, s ami felülről jön, annak nagyobb a súlya, hitele. Az nemcsak divattá válik, hanem szinte kötelezővé is; nemcsak azt hiszik róla, hogy így *illik* beszélni, hanem azt is, hogy így célszerű, így *kötelező*. Mert aki így beszél, az beszél „okosan, tudományosan, politikusan".

A huszonöt—harminc évvel ezelőtti állapothoz képest — el kell ismerni — észrevehetően változott, javult a helyzet; nem kizárólag a nyelvművelő munka következményeként. Budapesten például már sok értekezleten voltam, ahol a nyelvi forma is „emberközelbe" került. Sokan vannak már, akik mernek és tudnak a maguk szavaival, egyszerűen, világosan, közérthetően beszélni. De érdekes, hogy vidéken még mindig ennek a homályos, nyakatekert, körülményeskedő nyelvnek a divatja uralkodik. Megtanultak, komolyan vettek valamit, s most nem lehet őket olyan gyorsan annak az ellenkezőjéről meggyőzni. Van hát feladatunk bőven, hogy *közvéleményt formáljunk*, meggyőzzük a köztudatot arról, hogy szabad, lehet, sőt szükséges is egyszerűen, világosan, közérthetően beszélni; a homályos formák homályos, ködös gondolatokat takarnak, s a ködösítésre semmi szükség sincsen.

Lőrincze Lajos

LEVÉL KANADÁBÓL

Benczédy József Úr
ÉDES ANYANYELVÜNK
1077 BUDAPEST
Majakovskij u. 99
Magyarország.

Tisztelt Uram!

Nemrég kaptam az ÉDES ANYANYELVÜNK c. folyóirat október-decemberi számát, amelyben az Ur a "kedves olvasók"-hoz fordul, hogy kérdezze, mit gondolnak a folyóirat cikkeiről, hasznosságáról, stb.

Szabad legyen kifejeznem a nagy örömet, amelyt okoz nekem a szóbanforgó folyóirat olvasása, ha nem vagyok Magyar is. Én ugyanis kanadai vagyok, az anyanyelvem a francia és mint nyelvész régóta érdeklődöm a magyar nyelv iránt. Már háromszor Magyarországon voltam, ahol jó barátaim is vannak.

Szemtelen lenne tőlem ítéletet mondani az ÉDES ANYANYELVÜNK c. folyóiratról. Szeretnék azonban csak azt értesíteni, hogy a folyóiratuk messze fekvő országban is olvasva van, itt Kanadában legalább egy idegen olvassa is, megbecsüli is. Mivel én még mindig nagyon ügyetlennek érzem magam a magyar nyelv használatában, igen hasznosnak tartom a folyóiratukat, különösen a praktikus meg didaktikus, sőt néha mulatságos jellegét tekintetbe véve. Nem hiányzik benne a humor, ami világos előny: mulatság révén ugyanis tanulni valóban egészséges.

Mindaz tehát azt jelenti, hogy nem csak segítséget ad a lapuk magyar diáknak, tanárnak, hanem idegeneknek is, akik a magyar nyelvet szeretik, művelik, mintha az édes anyanyelvük lenne.

Szabad legyen gratulálnom, minden szerencsét kívánnom a folyóiratnak.

Tiszteletét küldi messze élő kanadai olvasó, aki mély rokonszenvet érez a Magyarok iránt,

Ernest Richer

1200 ouest, boulevard Saguenay
CHICOUTIMI, Québec, Canada G7J 1A6

Kazinczy emlékezete

„a' mit hagyok, úgy hiszem azt! heviteni fog szíveket, mikor már nem leszek is" (Élet és Literatúra 1826. IV.)

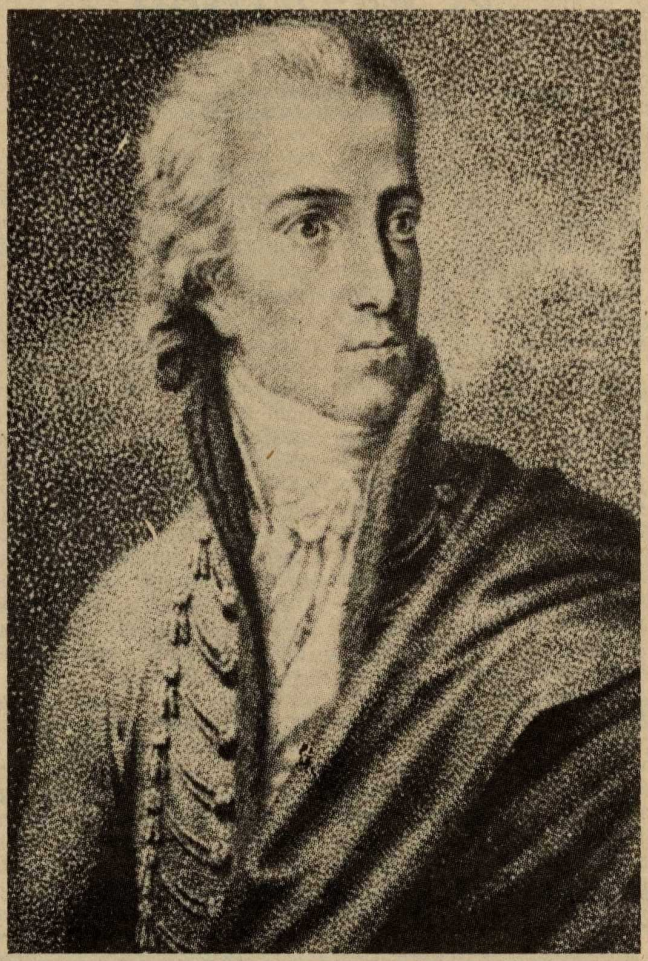

Másfél évszázaddal ezelőtt, 1831. augusztus 23-án a felvidéken pusztító „fekete halál", a kolera a nyelvújítás akkor 72. esztendejében járó vezérének, Kazinczynak is kioltotta az életét. De a nép ajkán, amely a magyart beszéli anyanyelveként, Kazinczy neve és emlékezete nem enyészhet el soha. Ezt mindannyian valljuk. Petőfire hivatkozunk, aki Széphalmon jártában ezekkel az ihletett szavakkal állított emléket Kazinczynak a sírnál, ahol megállva csak gyomot talált: „...fél századig
Tartá vállán, mint Atlas az eget
A nemzetiségnek ügyét"

(Széphalom).

Vagy felidézzük, amit születésének 100. évfordulóján Eötvös József mondott róla: Kazinczy „nem egyes műveket, hanem egy egész irodalmat, egy új életre ébredett nemzetet hagyott maga után, hosszú munkássága alatt megszerezvén azt, mi a nemzet kifejlődésének első feltétele: nyelvet, amely a művészet s tudomány körében előre nemzetnek alkalmas eszközül szolgálhasson" (ÖM. VIII, 84).

Kazinczynak a neve elválaszthatatlanul eggyéforrott a nyelvújítással. Amikor azt halljuk, hogy *nyelvújítás*, mindenekelőtt a szókincs gazdagítására gondolunk. Csakhogy: a tájszókat, amelyeket a nyelvújítók — Kazinczyval az élükön — közkeletűvé tettek, előbb fel kellett fedezni, össze kellett gyűjteni. Az elavult, régi szavakat is csak azután lehetett felújítani, miután feltárták lelőhelyeiket. Az új szók alkotását megelőzte az „űr"-nek a felismerése, amelyet pótoltak velük. Aztán: a nyelv törvényeinek, a szóalkotás szabályainak alapos megismerése, kodifikálása, mert hogyan is vehették volna a neológia hívei a bátorságot akár a szabályok ellenére is létrehozni azt, amire szükség volt, elengedhetetlen szükség, ha nem tudták volna, mit ír elő a grammatika vagy a nyelvszokás hatalma, mi az, amit csak azzal a kockázattal bocsáthatnak útjára, hogy „lássa az idő, reá üti e a' pecsétjét". S mennyi gondot okozott, mennyi vívódásba került felmérni: mi is a cél, amelyet el akarnak érni, milyennek kell lennie a nyelvnek, hogy megfelelhessen rendeltetésének, vagy hogy meddig tart a nyelvszokás hatalma, mire terjed ki az írástudók nyelvi felelőssége, mi áll módjukban és jogukban a tollforgatóknak, hogyan viszonylik egymáshoz a fejlődés szemszögéből nézve — Kazinczy szavaival — a „könyvek nyelve" és az „élet nyelve", mi az, amit a nyelvből vagy legalábbis a művelt nyelvhasználatból mint „hibást" okvetlenül ki kell küszöbölni, mit lehet — legalább a kevésbé „fennkölt" stílusú művekben — megtűrni, szabad-e, s ha igen, mikor és hol szabad idegen szókat használni, mely szavak illenek versbe, s melyek nem valók máshova, legföljebb könnyebb stílusú prózába. S ezeket és a hozzájuk hasonló kérdéseket mind meg is kellett vitatni, a vitához össze kellett gyűjteni az érveket, régi és kortárs szerzőktől, sok-sok olvasás, utánajárás árán.

Ám az akarás, a „nagy cél" elérésének minden nehézségen felülemelő vágya, hogy — Kazinczyt idézve — „Nyelvünk alkalmatos légyen arra, amire bírjuk, tudnillik [!] a gondolat és érzés festésére, mégpedig 1. az Élet, 2. a Könyvek nyelvén, 3. mind prózában, mind 4. poezisben"; végül meghozta gyümölcsét: nyelvünk, pontosabban nyelvünk szókincse — Kazinczy szavával élve — „sokszínű"-vé vált, alkalmas lett arra, hogy — ismét őt idézve — „hív, kész és tetsző magyarázója" legyen annak, „amit a lélek gondol és érez".

Abból a tízezernyi szóból, amit a nyelvújítók használatba hoztak, természetesen nem állta ki mind a próbát, jócskán akadtak olyanok, amelyek kihullottak az idő rostáján. De legtöbbjük beleépült nem csupán a szókincsünkbe, hanem a tudatunkba is — nemcsak hogy rég nem idegenkedünk tőlük, hanem már a vérünkké vált, létezni sem tudnánk nélkülük: *család, állam, társadalom; alkotmány, rendszer, kormányzat; elv, eszme, emberiség, történelem; dallam, hangverseny, zongora; díszlet, karzat, páholy, vígjáték; festmény, szobor, metszet; művészet, irodalom, költemény, költészet, képtár, könyvtár; ipar, mezőgazdaság, kereskedelem, gyár, vállalat, vasút, szövetkezet; árfolyam, bankjegy, díj, cég, érték, kereslet, összeg, számla, szabadalom, tartalék, utalvány; adat, agy, anyag, áram, ásvány, átló, csavar, cseppkő, délkör, derékszög, egyenlet, egyenlítő, gáz, gép, hasáb, hőmérő; henger, ideg, képlet, kör, mérleg, mértan, műtét, naptár, perc, szelep, szerv, talaj, tárgy, tér, villany, vízvezeték, vonal; főnök, gyakornok, hivatalnok, képviselő, titkár, ügyész, ügyvéd; karnagy, fodrász, pincér, mérnök, színész, szobrász; angol, dán, francia, orosz, svéd;* stb.

A szókincs fejlesztésén túl arra is volt gondja Kazinczynak, hogy a nyelvből „azt, amit a gondatlanság vagy a tudatlanság vitt bele", szorgalmasan irtogassa, fokozatosan „jobbá tegye". Egyszóval, hogy a nyelvet megújítva egyszersmind ki is művelje. S ami legalább ennyire fontos, hogy a megújított, kiművelt nyelv használatára megtanítson, hogy a „sokszínű" nyelven kívül a „sokszínű" stílust is kimunkálja, hogy a nyelv megújításával és kiművelésével párhuzamosan a nyelvhasználatot, a stílust is megújítsa és kiművelje.

Ennek érdekében száz- és ezerszám írta leveleit. Pest-Budától távol eső aprócska falujából így röppentek szét szerte az egész országba — a postakocsi jóvoltából — a gondolatai. S ha a nyelv ügyét érintette, nem volt olyan „apró" részletkérdés, amire sajnálta volna az időt vagy a fáradságot. De bármilyen kérdéshez szólt hozzá, szeme előtt mindig a „nagy cél" lebegett, mindig úgy foglalt állást, hogy a „nagy cél"-hoz közelebb jusson, közelebb segítsen.

A mi dolgunk, ha Kazinczy emlékezetét híven akarjuk őrizni, s hű letéteményesei kívánunk lenni örökségének: az általa ránk hagyományozott kincset, „kicsinosult" anyanyelvünket az ő buzgalmával tisztán, épen megőrizni és a későbbi nemzedékeknek továbbadni.

Ruzsiczky Éva

NYELVÜNK VILÁGA

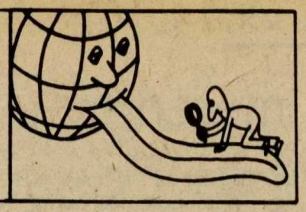

Vasárnap — vásárnap?

A CIVILIZÁCIÓ meglepő nosztalgiákat szül: erre vall a régi vásári „sokadalmak" föltámadása és népszerűsége is. Az idei hortobágyi hídi vásár három napig tartott, mint egy régi falusi lakodalom, a nyári vasárnapokon szinte versengve rendeztek városaink népművészeti bemutatókat, kirakodóvásárokat, s Pesten már szállóige, hogy *„Minden vasárnap — vásárnap Budán"*. Alighanem a két-három éve Pécsett kezdeményezett cserépvásár ötletének harsány sikere ösztönzött folytatásra, valóságos divatot, helyesebben: mozgalmat teremtve, amely a népművészet iránti érdeklődés fölkeltésével újjászült egész sereg már-már kihaló kisipart is.

ÖRVENDETES ez a „visszafejlődés", a hagyományok felújítása, mintegy kárpótlásul a régi vásárok elveszett jelentőségéért. Aki gyermekként vidéken élt, tudja, milyen nagy esemény volt a falu életében a vásár még ezelőtt 40—50 évvel is: kiszakadás a hétköznapok egyformaságából, ajtónyitás a világra, vidám nyüzsgés, csábító újdonságok és látványosságok izgató változatosságával. Ünnep, amelyet illendőképpen kellett megülni és kiélvezni. (Néhol még a hetivásárt is *kosaras ünnep*nek mondják.)

Sok helységnevünk őrzi a történelmi emlékét annak, hogy az uralkodó a vásártartás jogával ruházta föl a várost, községet, s az büszkén hírelte ezt nevében is. A régi földrajzkönyvek, lexikonok sem mulasztották el közölni „vásáros hely" rangjukat. A romániai *Jászvásár*tól (Iaşi) a dunántúli *Somlóvásárhely*-ig, a hevesi *Pétervására*-tól a baranyai *Vásárosdombó* nevéig számos nyoma van az egykor kapott kiváltságnak. Egy sereg helynév pedig annak megjelölésével alakult, hogy ott melyik napon tartották a hetivásárt. Ilyen például a baranyai *Hetvehely* (eredetileg *Hétfőhely*), a szepességi *Csütörtökhely* (de ez volt a Győr-Sopron megyei Várbalog régi neve is), ilyen a több változatban, megkülönböztető jelzőkkel ismert *Kéthely*, *Kethely* (= *Keddhely*, pl. *Vérteskethely*), *Szerdahely* (pl. *Dunaszerdahely*) és *Szombathely* (pl. *Bakonyszombathely*); ide tartozik továbbá a más szerkezetű *Csíkszereda* (Erdély), *Muraszombat* (Jugoszlávia), *Tardoskedd*, *Nagyszombat* és *Rimaszombat* (Szlovákia). Ezekből ítélve, a két leggyakoribb hetivásáros nap szerda és szombat volt; feltűnő viszont, hogy a névadó napok között nincs sem a péntek, sem a vasárnap.

EZ A RÉGI századok vallásos szelleméből következik: Krisztus kereszthalálát és az Úr napját nem profanizálhatja a vásár kegyeletsértő zsivaja, üzletes kavargása. Később persze föllazult ez a megszorítás, de a nagyvásárok még gyermekkoromban is mindig hétköznapra estek. Eleinte ezért leptek meg kissé az újmódi *vasárnapi vásárnapok*, s bizonyára elgondolkoztatott némelyeket, mi a kapcsolat e két majdnem egyforma szó között. Nyilvánvaló, hogy voltaképpen azonosak is, de mi az egyezés magyarázata, mikor az egyház régi fölfogása szerint ünnep és vásár nem fért ösz-sze egymással.

Tudjuk, hogy keleten — de más kevésbé civilizált földrészeken, például Afrikában, Dél-Amerikában is — milyen nagy szerepe van még mindig a vásárnak mint a cserekereskedelemből hagyományozódott adásvételi alkalomnak. Tükrözi ezt a perzsa eredetű *bazár* szó — jelentése ott: piac, vásár, üzleti negyed —, amely meghonosodott az európai nyelvekben is, más jelentésárnyalatokat véve föl. (A szó eszünkbe idézi a *perzsavásár* kifejezést, de *Bazargan* volt iráni miniszterelnök nevét is, akinek valamelyik őse vásáros, vásározó kereskedő lehetett.)

A perzsa szót vették át a törökök is, *pazar* alakban, s ezzel alkották a heti munkaszüneti nap nevét: *pazar günü* (= vasárnap). A mi hétfőnknek megfelelő, következő nap pedig ehhez viszonyítva: *pazar ertesi* vagy *pazartesi*, azaz: a vásár másnapja. Rásonyi László professzornak — aki hosszú ideig működött az ankarai egyetemen — a közlése szerint a *pazar günü* valóban egybeesik a mi vasárnapunkkal, s a heti vallási ünnep, a péntek (*cuma günü*) voltaképpen munkanap, de a hívők elmennek a dzsámiba. A vásár hagyománya azonban — jellegzetesen keleti volta ellenére — ma már egyik naphoz sem kapcsolódik.

KÖZÖS GYÖKERŰ tehát a *vasárnap* és a *pazar günü*, de a mi *vásár* szavunk nem a törökből való átvétel. Őseink valamikor, a Kaukázustól északnyugatra, a nagy karavánutak vidékén érintkezhettek a kor kereskedőnépével, a perzsákkal, s tőlük került hozzánk a vásár neve és fogalma. Honfoglalás előtti, pogány kori, keleti szokás volt tehát, hogy a vásár napján a nép nem végezte mindennapi foglalatosságát, a sokadalomba vonult, csereberélt, atyafiakkal találkozott, szórakozott. Így lett a *vásárnap* egyúttal a heti pihenőnap, az ünnep neve, majd egy kis hangzórövidüléssel: *vasárnap*, s bizonyára hasonló jelentésfejlődés történt más, szomszédos kaukázusi népeknél is. (Érdekes távoli párhuzam: a madagaszkári malgas nyelvben ugyanaz a szó jelenti a vásárt és ottani hagyományos napját, a pénteket.)

MAI HAZÁNKBAN, a kereszténység fölvétele után, amikor Szent István rendeletére tíz falu népének közös templomot kellett építenie s ott az istentiszteleten részt venni, a megszokás folytán a már keleten kialakult *vasárnap* szó maradt a heti keresztény ünnep neve. Régi jellege azonban egy ideig megőrződött, mert a misére összegyűlt nép a templom körül vásárt is tartott, csereberélt, s az ott megtelepült kalmároknál megvásárolta, amire szüksége volt. Később e nap elvilágiasodását már az egyházzal társuló államhatalom is igyekszik megakadályozni, s törvénnyel tiltja, hogy az Úr napján vásárt rendezzenek.

EZ TÖRTÉNT nálunk is. Az egyház tilalmának érvényt szerezve, Szent László megszünteti a *vasárnapi vásárnap*-okat, s ezzel furcsa önellentmondás támad. A *vasárnap* szó alakja azonban mindmáig elárulja „profán" eredetét, bár fogalmi tartalma már rég elszakadt a *vásárnap*-étól. Érdekes viszont, hogy a palóc nyelvjárásban, bizonyára sajátos ejtésmódjuk miatt, megmaradt a *vásárnap* alak.

A jelentésváltozásnak hasonló példáit találjuk más, nyugati nyelvekben is. A latin *feria*, *feriae* főnévnek (= ünnep, munkaszünet) folytatásai az újlatin nyelvekben megőrizték a mellékértelem nyomát: az olasz *fiera*, a spanyol *feria* és a francia *foire* egyaránt vásárt jelent. A németben pedig a *Messe* főnév kettős értelmű: mise és vásár. A mai *vasárnapi vásárnap*-okon tehát ismét ősi fogalmi egységben találkozik a két szó.

Kovalovszky Miklós

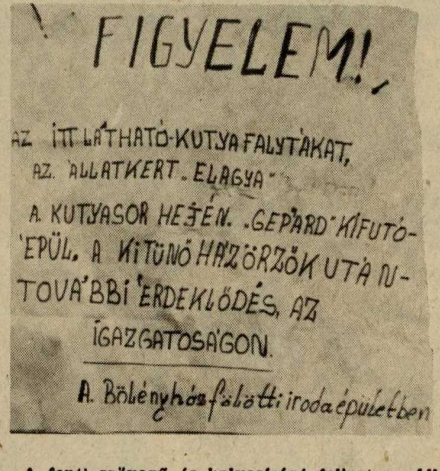

Éber szemmel, füllel

A fenti szövegű és helyesírású felirat az Állatkert egyik fájára volt szövegezve 1980. nov. 16-án

Azt hiszem, nem szükséges kommentárt fűzni hozzá, a szöveg önmagáért beszél — írja a feliratról készített fénymásolat beküldője: Hégráth Gyuláné (1138 Budapest, Karikás Frigyes u. 4/A.) **Közzéteszi: U. I.**

Fejtsünk szót!

Andalog, mereng

E két kedves, költői hangulatú szót jól ismerjük: az elsőt Csokonai szép verse, a másodikat Vörösmartyé idézi emlékezetünkbe.

E helyben *andalogni jó,*
E hely poétának való —

írja a debreceni poéta; a Szózat költőjét nem idézzük, csupán verse címére emlékeztetünk: *A merengőhöz.*

A két szó nemcsak hangulatilag rokon, hanem tartalmilag, jelentésében is: a tűnődő szemlélődést fejezi ki mind a kettő (az *andalog* ráadásul mindezt sétálás közben). A rokonságnak azonban mindössze egy betűnyi szembetűnő bizonyítéka van, az a bizonyos *-g* hang mindkét ige végén, amely nem más, mint a cselekvés, művelet aprólékos ismétlődését, gyakoriságát kifejező igeképző; ez ismerhető fel a *ballag,* a *battyog* végén éppúgy, mint a *mozog*-ban, a *szuszog*-ban. Az *-n* mozzanatos igeképzővel *(harsan, pattan, röppen* stb.) társulva tartós cselekvést is kifejezhet ez a *-g: zeng, búsong,* sőt a *mereng* is ide tartozik. Egy árnyalattal tehát a képzésében is eltér már a két rokon hangulatú ige. Még nagyobb az eltérés, ha eredetüket vizsgáljuk.

Az *andalog* közeli rokona az *ábrándozik* igének, amelyet mintegy 150 éve így vett fel anyagába a Magyar Tájszótár: *„Ándorodni* (bele), bémerülni valamibe. p. o. Egészen bele *ándorodott* a játékba."

Az *ándorodik* kétségtelenül összefügg az *ásít, ácsorog, ácsing(ózik), áhít* igével, amelyek a tátott száj (ahogy az orvosnál mondjuk: *Á! Á!)* mozdulatát utánozva fejezik ki a „szájtátás"-t, illetőleg a „szájtátiság"-ot: az üres bámészkodást. Az *ácsingózik* ezt jelenti: 'kér, kíván, kívánva kunyerál, vár valamire', s eredete azzal függ össze, hogy a sóvárgást — ha ételről, nyalánkságról van szó — általában nyitott szájjal juttatja kifejezésre az illető.

Ne lepődjünk meg az *andalog a*-s kezdetén: a régi nyelvben *á*-val is járatos volt: *„elándalodva* a' gyönyörű leánykához ment" — olvassuk a XVIII. század végén egy Lafontaine-fordításban.

Az *ándalog* tehát ugyanabból a szájtátást kifejező *á* hangból keletkezett, mint az *ásít,* az *ámul* (sőt az *ájul* is). Ehhez az *á*-hoz járult egy *-n* mozzanatos és egy *-d* gyakorító képző (ahogy a *csendül-bondul*-ban), majd egy *-l* gyakorító képző (ami például a *döföl* [Adynál], *metél* stb. végén is található) s végül a már említett *-g* gyakorító képző.

'Ámulva (szájtátin) bolyong' — ilyesmit jelenthet tehát eredetileg az *andalog,* illetőleg *ándalog.* S a régi nyelv bizonysága szerint kezdetben valóban nem is volt valami költői hangulata a szónak, hanem inkább rosszalló. Egy 1763-i halotti beszéd példázatában ezt olvashatjuk: „a' hét szegény Iffjak közzül-is ha az első nem *andalgott* vólna az úton, ha bé nem húnyta volna a' szemét, ha bár tsak akkor, mikor meg-botlott, fel-nyitotta vólna, övé lett vólna a' nagy zatskó pénz." Itt tehát körülbelül azt jelenti szavunk: 'bámészkodott', illetőleg 'alamuszin, álmodozva, (? behunyt szemmel) járt'. Csokonai barátjánál, Mátyási Józsefnél is inkább rosszalló értelmű a szó 1794-ben; az igazgyöngyöt termő gyöngykagylóról, illetőleg a gyöngyhalászról írja:

Ékes a' drága gyöngy az
Aszszony nyakába,
De készül a' tenger
mélységes árkába,
Retteg a' ki le-száll,
hogyha dólga halad,
Ott lepi a' szökött víz
[= dagály], ha haza
szalad.
Vagy ha *ándalogva*
piszmog a' tsigával,
Oda mettszi kezét
bé-tsapodásával.

Négy év múlva, Csokonai versében azonban már egyértelműen ábrándozó, álmodozó költői sétálást jelent a szó.

A *mereng*-hez elöljáróban jegyezzünk meg annyit, hogy Vörösmarty híres versének eredeti címe így hangzott: *Laurának,* s a vers második szavából született meg a végleges cím:

A' merengőhöz

Hová merült el szép
szemed' világa?
Mi az, mit kétes távolban
keres?

A címadó ige jelzi is egyben a *mereng* szó eredetét: a *mer(ül)* igével függ össze nyilván, hiszen aki *mereng,* az *elmerül* valaminek a szemlélésében, vagy ha másban nem: saját gondolataiban. Ezt bizonyítja a szó korábbi, eredeti jelentése is. A XVII. században még a hajók „merengtek":

És íme az tengeren nagy
háboru támada
Ugy hogy az hajó
mereng vala —

olvassuk Geleji Katona István jeles erdélyi nyelvtaníró egyik munkájában. A *mereng* itt még nyilván azt jelenti: 'merülget'. S hogy ebből az eredeti jelentésből miként alakult ki a mai?

Az érzemény tengerében
Ölelkezve merengnek —

olvassuk Kisfaludy Sándor népszerű verses regényében, a Himfy szerelmeiben.

A tengerbe merüléstől így vitt az út az érzelmekbe, a szemlélődésbe merülésig, a költői *merengés*-ig. (Itt csak annyit jegyzünk még meg, hogy a *mer, merül* ige ősi örökség nyelvünkben: a rokon vogul nép nyelvében a *marecht* azt jelenti: 'merülget'.)

A szavak titkán elmerengve, vagy ha tetszik: elandalodva, a nyelvtörténet századaiba lemerülve sikerült néhány kagylót felhoznunk, felnyitnunk, s talán nem is hatott munkánk — Mátyási Józseffel szólva — „ándalogva piszmogás"-nak.

Szilágyi Ferenc

Éber szemmel, füllel

A Posta című postai és távközlési szaklap 1981. évi 2. számában olvastuk:
A cím alatti híradásból megtudtuk, hogy üzembe helyeztek egy új távközlési központrendszert, azaz — amint a képen is látható — megkezdte működését az említett új létesítmény, intézmény. Kár, hogy a hivatalosra sikeredett címből nemigen lehet erre következtetni.
U. I.

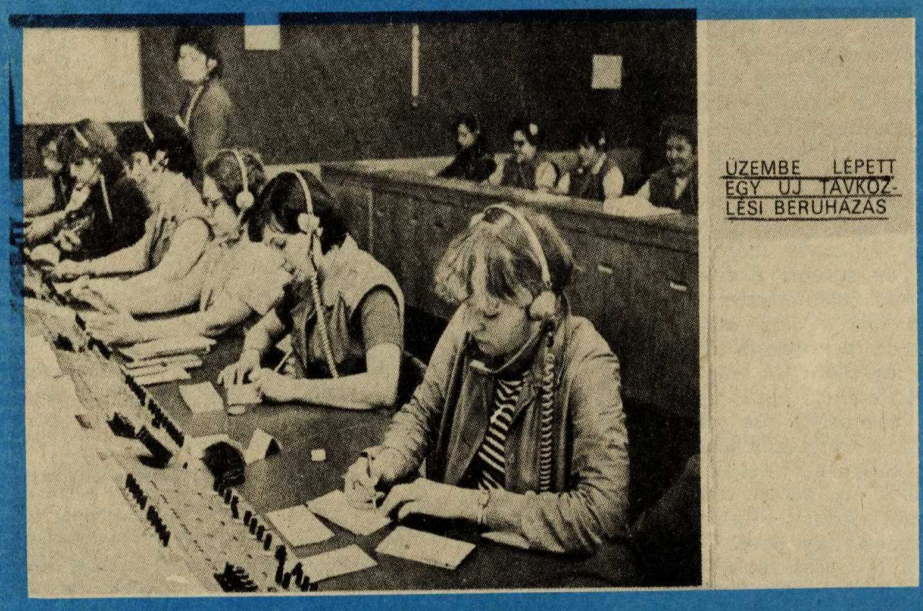

Magyarul tanulok

Talán tíz éve is elmúlt már, hogy megkezdtem állatorvosi működésemet egy kis nyugat-dunántúli faluban. Alig néhány napja dolgozhattam, mikor egy beteg szarvasmarhához hívtak. Az idős gazda, cseréppipát szorongatva fogai között, az istállóban várt rám. Az üdvözlés után rögtön a lényegre tértem, és megkérdeztem, milyen szokatlan tüneteket észlelt a tehénnél. Az öreg szűkszavúan csak ennyit mondott: gaborgya! Mi az ördög lehet ez? — bizonytalankodtam el. Ilyen betegségről még nem hallottam... de lássuk csak! — léptem közelebb a beteghez.

Vakabula! — emelte fel intőn kezét a bácsi.

Most már végképp nem tudtam, hányadán állok, az indián varázsigének hangzó szóra már rákérdeztem:

— Milyen az állat, papa?

— Hát... ollan... bacaforma!

— Baca? A mindenit! Eddig azt hittem, tudok magyarul, morogtam, és közben óriási vizek jöttek le rólam. Az öreg észrevehette zavaromat meg kerekre tágult szememet, mert egyszercsak kibökte:

— Böszme, na!

Hát ettől se lettem okosabb. Mit volt mit tenni, odaléptem az állathoz, hogy végre megvizsgáljam. Alig értem hozzá, megugrott, és úgy a falhoz szorított, hogy egy darabig nem kellett levegőt vennem. igaz, nem is tudtam volna.

Azután az ágyat nyomva, volt időm elgondolkodni azon, hogy lám-lám, milyen gazdag is a magyar nyelv! Hány rokon értelmű népies kifejezésünk van a „bolondos", „nyugtalan" szavainkra. Csak az a kár, hogy ezt egy bordatörés árán kellett megtanulnom. Na mindegy! Az biztos, akárhová vet is a sors, ezeket a szavakat már soha nem felejtem el!

Dr. Galiotti Csaba
(Bő, Vas m.)

ÁLLATKERTI BEMUTATÓ

Az *ocelot* bemutatására több leírás, illetőleg „átírás" érkezett. A legsikerültebbeket a következő olvasóink küldték: Homoki Erzsébet (Budapest), Kalmár Gézáné (Budapest), Kommár Ferenc (Gödöllő), Papp Sándor (Szolnok). Jutalmuk: az Édes Anyanyelvünket küldjük számukra két éven keresztül.

A szerkesztőség

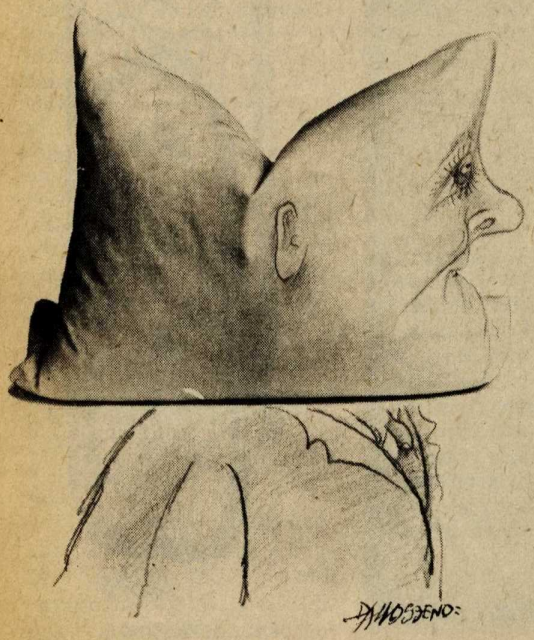

NYOMOTT FEJ

CSÚCS

Az emberi életnek örök hajtóereje a többre törekvés. Mi sem bizonyítja ezt jobban, mint az, hogy a világ megismerhetőségének kapui fokozatosan szélesebbre tárulnak. A hétköznapok is egyre magasabb lépcsőfokok megjárására ösztönöznek.

Ezzel a haladással a nyelv, a valóságnak sajátos tükörképe is lépést tart. Elég gyakran úgy, hogy tágul a jelentésköre vagy bővül a családja egy-egy szónak. Például *csúcs* szavunk erőteljes térhódítását pár éve jelezte már a nyelvművelő szakirodalom, s e szóhasználat azóta is szinte újabb és újabb csúcsokat ér el.

A *csúcs* szó — nyelvtörténeti kézikönyveink tanúsága szerint — finnugor eredetű eleme szókészletünknek. Alapnyelvi formájának, a következtetett *csucsa* hangsornak kezdetben 'kiálló, kinyúló rész' lehetett az értelme. Az ősi hangsor és máig is élő jelentése később változatokkal, illetőleg árnyalatokkal gazdagodott. Az előbb említett szakkönyvekéhez tájszótáraink véleményét is hozzátéve: *csúp, csucska, csucskó, csucsok, csucsor*, illetve *csúcs, csücske, csücsök* stb. változatai is keletkeztek. Ugyanakkor a mai alapjelentéséhez, 'hegyes rész' értelméhez egyéb jelentéstartalmak is társultak: 'magas pont', 'orom', 'tető', 'púp', 'dudor', 'sarok' stb. E rugalmas szavunk egyre gyakrabban épül be összetételekbe (pl. *szívcsúcs, csúcsív*), és metaforikus áttétellel átvitt, többnyire 'kiváló, kimagasló' értelemben is általánossá vált.

Így napjainkban *csúcsa* lehet nemcsak a hegynek, a gúlának mint mértani testnek, egy-egy szerszámnak, karácsonyi díszként a fenyőfának, hanem a teljesítménynek, a forgalomnak, legjobb alkotásként az írói életműnek. Aztán beszélünk demográfiai csúcsról; a fiatal énekesnőt a popkoncert csúcsának kiáltják ki; szóba jön a boldogságnak is a csúcsa, azaz tetőpontja. Csúcsot, vagyis rekordot eredményezhet a sportolás, a munkaverseny, de egyesek csúcsot hajhásznak a szivarszívásban, a dominókirakásban és még sok egyébben is (gondoljunk például a bűvös kockára).

Napjainkban a nem is régi *csúcstalálkozó, csúcsszerv, csúcsidő* mellé fölsorakoznak az olyan összetett szók, mint a *csúcsmegbeszélés, csúcskészülék, csúcstitkár; gázolajcsúcs, űrcsúcs* stb. Mellettük megjelennek rövidült változataik is, úgy, hogy címszavunk magába szívja összetételtársának a jelentését. Például egy-egy csúcsértekezletre utal a *külügyminiszteri*, a *rögtönzött*, a *tőkés*, az *arab*, a *bécsi*, a *havannai*, a *tokiói csúcs;* a csúcsidőből született a *reggeli csúcs*, és a csúcsforgalomról értesít a *„nyár eleji csúcs a táborban"*. Sőt az ekkép önállósult, jelentést sűrítő szó beépülhet újabb összetételbe: a szójátékszerű *rúdcsúcs* a legkiválóbb rúdugrók találkozóját, a *szupercsúcs* a hét végi autóforgalmat jelöli bizonyos szövegkörnyezetben.

Helyenként mintha túlzásba is vinnénk szavunk használatát. A sportzsargonban talán elfogadható, de a választékos nyelvhasználatot igénylő fórumon kissé derűsnek hat a *női csúcs*. A *„Csúcsok:* Szabó és Kovács" cikkcím is félrevezető lehet, hiszen a cikk nem a személyeket, hanem a teljesítményüket akarja értékelni. A *csúcsszuper*, a *minicsúcs* is csak sajátos stílusösszefüggésben jogos az összetételnek idegen eleme miatt.

Ha az efféle divatot mérsékelni kell is, a *csúcs* szó lankadatlan terjedését üdvözölni lehet. Hiszen a járható *csúcsok csúcsa* olyan, mint az emberi teljesítmény: a jövő által túlszárnyalandó magaslat.

Molnár Zoltán Miklós

STÍLUSOSAN, HATÁSOSAN

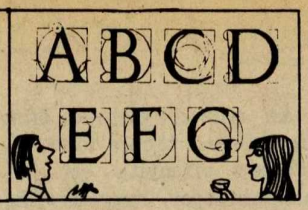

GYALU

Nem tudom, mondtam-e már, hogy utálom őt, az olvasószerkesztőt. Nem akarok túlozni, amúgy egészen rendes ember lenne; egyenes, becsületes, jó családapa, sajnos még szimpatikus is. Mégis utálom. Azt is megmondom, hogy miért. Mert mindent legyalul. Teszi ezt pedig a következőképpen.

Egyszerű újságíró-süvölvényként — elkészülve az éppen aktuális nagy művel — szerény, de önérzetes mosollyal asztalára teszem a kéziratot. Mindent beleadtam. Színes képsorok, tarka szóvirágok, melyek azért nem fedik el a magvas mondanivalót. Igyekszem a mondatok arányát is megfelelően megválasztani, hangulatos képpel indítok: „Úgy húsz évvel ezelőtt Kaliforniában jelent meg először ez a félig görkorcsolya, félig hullámlovas sporteszköz, melyet feltalálói *skateboard*-nak neveztek el." Nekem határozottan tetszik. Rövidesen kiderül, egyedül állok ezzel a véleményemmel.

— Nézd — mondja ő —, annak, hogy „úgy", semmi értelme sincs. Ha nem vagy biztos a húsz évben, akkor ne írd, vagy írd azt, hogy kb. húsz éve. Aztán mi szükség van arra, hogy ezt a Kaliforniát külön hangsúlyozd? Másutt is feltalálhatták volna. Kell neked, hogy majd nyugatimádattal vádoljanak? Ezt kihúzom. Na aztán ez a „félig görkorcsolya, félig hullámlovas", ez fából vaskarika. Mert vagy ez, vagy az, valójában pedig egyik sem. Csak félrevezetjük az olvasót, azt pedig nem szabad. Ezt a *skateboard*-ot sem javaslom neked. Igaz, hogy a következő mondatban már megírod a fordítást is, *gördeszka*, de az angol szót ahányan olvassák, annyiféleképpen fogják kiejteni. Meg egy kicsit ez is olyan kaliforniás. Nem kell csillogni az angoltudásoddal, nem érdekli az olvasókat. Hallgasd meg, mennyivel egyszerűbben és érthetőbben hangzik az egész mondat így: „Kb. húsz éve is volt már gördeszka."

— Igazad van, így sokkal jobb — vicsorgok csendesen. Így legalább van némi reményem, hogy nem olvassa tovább, és nem gyalulja le az egész írást az ő sima, sallangmentes, egyszerű stílusára.

És ez így ment hónapról hónapra. Először vitatkoztam. Kevés sikerrel. A labda valahogy mindig visszajött az én térfelemre. Aztán a vita hevessége is csillapodott, egyre gyakrabban törődtem bele, hogy szóvirágaimat lefaragják, képeimet uniformizálják, belesimítják abba a nyugodt, beleköthetetlen, dögunalmas stílusba.

Legutóbb már azon kaptam magam, hogy én is azonosulni kezdek ezzel. Halhatatlan költőnk egyik legismertebb versét olvasgatva megállapítottam, hogy ez a Petőfi teljesen szétszórt, ok nélkül csapongó, zavaróan komplikáltan író egyén. Csodálom, hogy a cenzúra nem gyalulta meg egy kicsit a zagyva sorokat. Elég csak az első néhány szót megnézni.

„Mit nekem te zordon Kárpátoknak — fenyvesekkel vadregényes tája!"

Először is, mi ez a mesterkélt hetykeség? Nincs is értelme ennek, hogy „mit nekem". Helyesen azt kellett volna írni, hogy „minek nekem", vagy keményen, pártosan állást foglalva: „Nekem nem kell". Aztán miért tegeződik ez a költőcske a Kárpátokkal? Majd be fognak írni a szerkesztőségbe, hogy nemcsak megalapozatlanul zordnak nevezi a tekintélyes közép-európai hegyvonulatot, de még le is tegezi. És mi az, hogy „fenyvesekkel vadregényes táj"? A táj lehet fenyvesekkel borított vagy vadregényes, esetleg mindkettő. De hogy fenyvesekkel vadregényes, nincs is értelme.

Helyesen, de tisztelettudóan tehát valahogy így hangzana az idézett rész: „Nekem nem kellenek, kedves Kárpátok, az Ön kétségtelenül vadregényes, bár a felületes szemlélő számára az első pillanatban zordonnak ható tájai".

De hát a „költő" nem ezt írta, sőt... És ez még így megy tovább, oldalakon keresztül. Nincs türelmem tovább olvasni. Új kéziratot fogok kérni.

Perényi József

Bemutatkozás: mit akarunk?

József Attila, a magyar nyelv egyik legkiemelkedőbb ismerője és formálója így jellemezte nyelvünket: „A magyar szóból finom műszer lett, zajtalan sebességű gép, mellyel a mérnöki elme könnyedén alakíthatja fogalmait. De a lélek homályos vidékeit is lágyan kiemeli mélyeiből költőink ihlete. Nyelvünkkel megmintázhatjuk a kővágó motorok pergő zaját, az udvar sarkában gubbasztó, maroknyi szalmaszemét alig-alig zizzenő rebbenését. Egyszóval nyelvünk ősi és modern, erdei, mezei és városi, ázsiai és európai."

A költő szavait nem vonhatjuk, nem vonjuk kétségbe, de ha az egyes elmondott vagy leírt megnyilatkozásokat veszszük szemügyre, már korántsem lehetünk elégedettek. Avagy helyénvaló például az, hogy a rádióban egymás utáni adásokban egyszer a *Körösök*-ről, máskor a *Kőrösök*-ről hallunk? És várhatjuk-e jogos kérésünk orvoslását attól a hivataltól, amelyik ilyenféleképpen értesíti feleit: „Az ügy még nem került elintézésre."? Továbbá: a megértést szolgálják-e napilapjainkban a *kooperáció*, az *infrastruktúra*-féle idegen szavak? Vajon mire jók a homályba fúló agyonzsúfolt, nyakatekert mondatok? És a minduntalan felbukkanó cél nélküli, trágár beszéd?

Röviden: van gondunk jócskán napjaink nyelvhasználatával.

Tudván tudjuk, hogy mondanivalónk megfogalmazásának helyesebbé, érthetőbbé, hatásosabbá, szebbé, egyszóval stílusosabbá tétele elsőrendűen közügy, ebben csak az egész társadalom segíthet. Mégis örültünk, amikor a Rádió Nyelvi Bizottságának a javaslatára az Irodalmi Osztály lehetőséget adott arra, hogy az Édes Anyanyelvünk, a Beszélni nehéz, a Magyarán szólva műsorok mellett a „Nyelvünkről — néhány percben" című adásban tollhegyre tűzhetjük a beszéd és írás legkirívóbb hibáit, az erősödő káros változásokat, s rámutathatunk a lehetséges megfelelő vagy megfelelőbb megoldásokra, valamint utalhatunk nyelvünk gazdagságára, legjellemzőbb sajátságaira, továbbá a nyelv, a stílus és a legkülönbözőbb műfajú szövegek összefüggéseire. Bárcsak sorozatunk a valóban hatásos stílust képviselné, amelyet igazi tettek, eredmények követnek!

(A „Nyelvünkről — néhány percben" című rádiós nyelvművelő sorozat bevezetője. Elhangzott a Petőfi rádióban 1981. április 14-én a sorozat első adásaként. A további adások minden kedden hallhatók a Petőfi rádióban 6 óra 20 perckor.)

Szathmári István

„A szavak értékét nem lehet mérleggel és rőffel mérni. A szó értéke mindenekelőtt a helyzetétől függ, s annál nagyobb művész valaki, minél inkább újat tud varázsolni a régiből."

(KOSZTOLÁNYI DEZSŐ)

• • •

„A nyelvi jelenségekből... következtetni lehet a beszélő közösség gondolkodásmódjának bizonyos általános és különleges vonásaira, természetesen figyelembe véve azt, hogy a nyelv a maga rugalmas konzervatívizmusával sokszor igen régi gondolkodási klisék nyomait őrzi."

(BÁRCZI GÉZA)

CSALÁDCENTRIKUS

A rejtélyes egyszerűség

WEÖRES SÁNDOR TALIZMÁN CÍMŰ VERSÉRŐL

Minden versértelmezés a több síkú jelentés feltárására törekszik. A művészi eszközök és eljárások számbavételével, a részjelentések megfejtési kísérletével kimondatlanul is az általánosabb érvényű mondanivaló titkát fürkészi.

A költői mű jelentésének bonyolultságára akkor eszmélünk rá igazán, amikor olyan végletesen egyszerű forma közvetíti, amelynek minden elemét megragadhatónak véljük, de lényege a tüzetes vizsgálat ellenére is — úgy érezzük — rejtve marad előttünk. Efféle mű Weöres Sándor egyik újabb verse, amely az Élet és Irodalomban jelent meg 1979. szeptember 1-én.

Talizmán

Elmegyek elmenni
maradok maradni
elmegyek maradni
maradok elmenni.

Szaladok szaladni
megállok megállni
szaladok megállni
megállok szaladni.

Fölkelek fölkelni
leülök leülni
fölkelek leülni
leülök fölkelni.

Születek születni
meghalok meghalni
születek meghalni
meghalok születni.

A költészet ősformáival dolgozik itt a művész: ismétlések, egyszerű variációk, párhuzamok, ellentétek s a variálódáshoz szükséges legminimálisabb szókészlet, amelynek fogalmi tartalmát csak felfokozza a monoton ritmus. Évezredeket átívelve abba a világba röpíti az olvasót, ahol a kiszolgáltatott ember a formába kényszerített szó mágikus erejével akar szembeszállni az ártó hatalmakkal. A tizenhat soros kis vers a ráolvasók, a varázsénekek kései rokona. S ha a primitívnek látszó szerkezetet jobban szemügyre véve fölfedezzük a minden elem helyét mérnöki pontossággal megtervező művészi tudatosságot, nemhogy eloszlana a vers keltette varázs, de még inkább fokozódik. Vele együtt kíváncsiságunk is: mit rejt ez a tökéletesre csiszolt parányi konstrukció? Egyetlen támpontunk lehet: a költői eszközök számbavétele.

Kezdjük a zenei elemekkel! A vers magyaros ritmusú, sorfaja: felező hatos, ugyanolyan, mint a Szeretnék szántani... kezdetű népdalunké. Ritmusát különösen élessé, pattogóvá teszi az ütemhosszúság és szóhosszúság egybeesése. Mindegyik szó háromtagú, és kitölti a teljes ütemet, tehát az ütemnyomaték és a szóhangsúly azonos szótagra esik. Sem mellékhangsúly, sem ritmusváltás nem zavarja a metrum maradéktalan megvalósulását. A zenei és értelmi nyomaték ily tökéletes egybevágása szinte misztikussá növeli a monotóniát, olyan érzésünk támad, mintha a vers maga volna az örök változatlanság éneke.

A rímszerkezet kissé bonyolultabb. A sorvégi toldalékrím — a főnévi igenév egyalakú képzője — tizenhat soron át azonos ugyan, de másfajta rím is van a versben. A megismételt szavak önrímeket hoznak létre és nemcsak a sorok második ütemében, hanem az elsőben is. Elhelyezésük azonban különbözik: az első ütemek önrímei keresztrímek, a másodiké ölelkezők. Abban, hogy az önrímeket nem puszta ismétlődésnek, hanem egybecsengésnek érezzük, a mondatbeli összefüggések megváltozásának van szerepe.

Az előzőknél tompább zeneiség forrása a magánhangzók szimmetrikus megoszlása. Az első szakaszban sötét és világos hangzókból álló szavak azonos arányban váltakoznak. Hangrendiség tekintetében ez a szakasz vegyes. A másodikban a sötét hangok vannak túlsúlyban, a harmadik kizárólag világosakból áll, míg az utolsó ismét vegyes. A kétféle hangzás valamennyi variációs lehetőségét kihasználta a költő.

Költői kép nincs a versben.

Szókészlete mindössze nyolc ige, ezek kettesével ellentétes jelentésű párokat: antonimákat alkotnak. Közülük öt cselekvésfogalmat, egy állapotot, kettő történést jelöl. Fogalmi tartalmuk elvontabb szinten a mozgás és nyugalom, illetőleg a kezdet és a vég dialektikus egységére utal. A mozgások irányát három igekötő fejezi ki (*fel, le, el*), ezek térhez kötik a cselekvést, történést, míg a befejezett jelentésű *meg* igekötő, valamint a születés és halál fogalma az egyedi lét idejére szűkíti az időfolyamatot. Mindkét megkötöttséget ugyanakkor fel is oldja a vers: az irányuló mozgásoknak nincs térbeli végpontja, és a verszárlat szerint a lét sem határolt az időben.

A mondatszerkezet ugyanolyan monoton, mint a ritmus. Tizenhat soron át ugyanaz a séma ismétlődik: első személyű alanyra utaló igei állítmányt bővít a főnévi igenévi célhatározó. A költő írásjel-használata némiképp megtöri ezt az egyhangúságot — szakaszonként négy mellérendelő tagból álló összetett mondatra bontva a szöveget —, de ez nem egyéb, mint az ellentétpárok elkülönítése egymástól. Az antonimák váltakozva és egymással keveredve töltik be a kétféle mondatrészi szerepet és így, valamennyi variációs lehetőség kihasználásával épül fel a négysoros szakasz. — Változik a cselekvés és változik a cél. Ez utóbbi néha a cselekvés tartalmával esik egybe, néha vele ellentétes. A vers jelentése szempontjából igen fontos, hogy miként értelmezzük a cselekvés és a cél viszonyát. Kiolvashatjuk belőle a cselekvés (és lét) értelmének tagadását, de a tevékeny lét, a mindig újrakezdés vállalását is. Ha ez utóbbi mellett döntünk, a költő értékrendjét követjük. A szöveg elrendezése ezt az értelmezést sugallja. A szakaszok nyitó és záró helyzetében (ami pedig igen hangsúlyos minden versben!) mindig a dinamikus jelentésű, illetve a lét kezdetére utaló ige áll.

A zárlat maga is többféleképpen értelmezhető. Kifejezheti az értéket teremtő ember jogos bizodalmát, hogy egyszeri léte tovább él abban, amit alkotott — ezúttal a sor rájátszik Horatius híres mondatára: „Non omnis moriar..." (Devecseri fordításában: „Meg nem halhatok én teljesen..."). Lehet utalás a rész-létet magába olvasztó teljes-létre, vagyis ama „kettős világra", amely a költő monográfusa, Tamás Attila szerint az életmű egyik vezérmotívuma. Mindez lehet. Egy bizonyos: a létezés hite a költő számára varázserő — és ez van „Talizmán"-jába zárva.

Fehér Erzsébet

Éber szemmel, füllel
FÜJHATJUK!

Zubay Ildikó 8. oszt. tanuló — 1054 Budapest, Alkotmány u. 10. — küldte el címünkre az alábbi rágógumicímkét:

CSEMEGE RAGOGUMI, MŰANYAG FURULYÁBAN
MSZ-08 1429
GYŰMŐLCSIZŰ GOLYÓ, FULYHATÓ
eltarthatósági idő. 240 nap
gyártási dő,
MAGYAR ÉDESIPAR
CSEMEGE ÉDESIPARI GYÁR, BUDAPEST
4,5 dkg/furulya 0,90 kg/karton
13,-ft/furulya 20 DB 260,-ft/karton

Ezt már fújhatjuk !!!

De csak j-vel!

Új szót keresek

Mert a Berta, mert a Berta
Nagy liba, nagy liba,
Hát elment a mozi-mozi-
moziba.

Századunk első éveiben (egészen bizonyosan a rím kedvéért) írta le először a *mozi* szót Heltai Jenő, Dal a moziról című kupléjában, a *mozgófénykép-színház* helyett. Gondolt-e arra, hogy új magyar szót alkotott? Aligha. Amiként Kellér Dezső sem sejtette (ezt tőle magától tudom), hogy a magyar szókincset gyarapítja, amikor a *maszek* szót az ötvenes évek elején egy konferanszában először mondta ki. De mért említem mindezt?

Mert a Magyar Újságírók Országos Szövetségének folyóiratában, a Magyar Sajtóban olvastam Pálfy József tollából, hogy jó lenne az *újságíró* helyett valami rövid és találó új szót kigondolni, hiszen e szó tartalma kitágult, és újságíró a tévériporter, a tévéoperatőr is, sőt (s ezt már én fűzöm hozzá) újságíró a rádióriporter és -kommentátor is, noha egyikük sem ír. „Ha arra gondol az ember — írja Pálfy József —, hogy milyen jó, rövid és találó szó a Heltai Jenő kiötlötte *mozi*, akkor igénybe kell vennünk fantáziánkat valamilyen új elnevezés kiagyalására. Például a *tájékoztatás* szóból kiindulva."

E sorokat olvasva ellenállhatatlan becsvágy kerített a hatalmába: hej, ha én lennék az, aki az *újságíró* helyett új magyar szót eszel ki! Igaz, hogy a *mozi* is, a *maszek* is spontán ötlet eredménye, de ötletet művi úton is létre lehet hozni; neki is veselkedtem rögvest. Megfogadva a jó tanácsot, elkezdtem a *tájékoztatás*-t csűrni-csavarni, de semmire sem mentem vele. Hiába töprengtem éjt-napot egybeszőve, e szó eredete, a *táj* vagy *tájék* oly messze van a telekommunikációtól, mint Makó Jeruzsálemtől. Az a gondolatom támadt ekkor, hogy a régi magyar szavak között kell keresgélnem az *újságíró* korszerű megfelelőjét. Újdondász? Ez a nyelvújítás korából származó csinálmány sohasem tudott igazán elterjedni, ma sem számíthat sikerre. „Kiküldött újdondászunk jelenti" — nem, ez nem jó. Gyerünk vissza a még régebbi időkbe, keressünk egy olyan, ma már nem használatos magyar szót, amely rövid, jól hangzik, és jelentése nagyjából megfelel a mai *újságíró*-nak. Így pattant ki agyamból a pompás megoldás: igric! Ez a jó! Rövid, bár szláv eredetű, de már a középkorban honos volt hazánkban, jól hangzik (lásd: bibic, kibic, bikfic, sipirc); hangszeres énekmondó volt az igric, olyasféle, mint a kobzos, lantos, hegedős, regős, bátran kijelenthetjük, hogy ő volt a mai újságíró őse. Már csak azért is, mert „A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára" azt mondja az *igric*-ről: „Nemcsak ének- és zeneszámokkal, hanem mindenféle haszontalan bohóságokkal is szórakoztatták hallgatóikat."

Hogy jó példával járjak elöl: ha legközelebb névjegyet nyomatok, a nevem alatt ott lesz, hogy „a Magyar Igricek Országos Szövetségének tagja, a Lúdas Matyi ny. főigrice".

TABI LÁSZLÓ

„Különleges"

— Neked ötösöd volt magyarból, ugye, Bandika? Nos hát, mondd meg szépen, mit jelent az a szó, hogy „különlegesség"!

— Az azt jelenti, hogy valami különleges, vagyis nem a szokásos, valahogyan más, mint a többi ugyanolyan.

— Nagyon jól feleltél, Bandika. Ha tehát egy elegáns üzlet cégtábláján azt olvasod, hogy kávé- és teakülönlegességek kaphatók, akkor ott te mit vásárolhatsz?

— Különleges kávét és különleges teát.

* * *

— Nos, Bandika, mit mondott a szép és fiatal néni, amikor különleges teát és különleges kávét kértünk?

— Nem mondott semmit. Csak nézett.

— Úgy nézett, mintha azt kérdeztük volna tőle, hogy merre kell menni Hajdúböszörménybe, igaz?

— Csakugyan. Éppen úgy.

— Akkor most bemegyünk ebbe a másik szép üzletbe itt szemben, ahol az áll a cégtáblán, hogy különleges italok kaphatók. Veszünk valami különleges italt.

* * *

— Nos, Bandika, mit mondott az a kedves bácsi, amikor valamilyen különleges italt kérdeztünk?

— Azt mondta, hogy csak olyant adhat, amilyen mindenütt kapható.

— És mit felelt, amikor azt kérdeztem, hogy akkor miért hirdet a cégtábla különleges italokat?

— Azt felelte, hogy nem ő festette a cégtáblát.

* * *

— Látod, Bandika, ez itt a híres-nevezetes Különlegességi Cukrászda. Ennél valamilyen különleges süteményt?

— Azt meghiszem!

— Nagyszerű! Akkor a legjobb helyen járunk.

* * *

— Láttál valami olyan süteményt, Bandika, amilyen sehol máshol nem kapható?

— Nem láttam. Nagyon szép sütemények voltak, de ugyanilyen szép süteményeket már láttam máshol is.

— Akkor most elsétálunk a Madách térre, ahol egy vendéglő cégtáblájára az van kiírva, hogy sóletkülönlegességek kaphatók. Ennél valamilyen sóletkülönlegességet?

— Nem. Menjünk inkább az Állatkertbe. Most már pontosabban tudom, mi az, hogy „különlegesség".

— Hadd hallom.

— „Különlegesség" azt jelenti, hogy semmi különös.

— Jól van, Bandika. Jutalmul elviszlek az Állatkertbe.

TABI LÁSZLÓ

Névháború vagy béke?

Nem tudom megérteni azokat, akik előkelősködésnek, a talajtalan nosztalgia egyik jelének tartják a ma divatos, idegen hangzású keresztneveket. Glosszaírók, humoristák csipkelődnek azon, hogy a hatvanas évek óta született gyerekek között mennyi Norbert, Rajmund, Bernadett és Tímea van.

Na és? Amikor én jártam iskolába, az osztályban legalább három Laci volt, Gyuriból és Jánosból is több. Katalin, Zsuzsa, Éva se egy volt csupán. Márpedig a név a megkülönböztetés eszköze is, és nem tartom feltűnni vágyónak azt, aki azért szereti ritka nevét, mert az adott közösségben egyedül ő viseli, tehát kizárólag őt „jelzi". (Más kérdés persze, hogy ma már talán három Mónika is akad egy osztályban.)

Az idegen nevek ostorozói ugyanakkor figyelmen kívül hagyják, hogy e neveket a Magyar utónévkönyv útmutatásai szerint, magyar helyesírással anyakönyvezik. Ezek a nevek ma már — a társadalmi különbségek megszűnésével, a város és a falu közeledésével — nem sorolhatók az „úri kiváltságok" közé, mindenkinek joga van hozzájuk.

Változóban vannak a névadási szokások. Nemcsak a külföldi nevek divatosak, hanem a történelmi magyar és a bibliai nevek is. Egyre több az Emese, Enikő, Szabolcs, Csaba, Dávid, Benjámin, Eszter nevű kisgyerek.

Én csak örülni tudok ennek, mint ahogy az élet bármely területén üdvözlöm a sokszínűséget, a változatosságot. Nem kell tartani attól, hogy az új névdivat kiszorítja a hagyományos neveket! Különböző ízlésű emberek élnek egyszerre egy országban, különböző neveket adnak újszülötteiknek. Így valósul meg a nevek békés egymás mellett élése.

Gönczi Annamária

NYELV ÉS ISKOLA

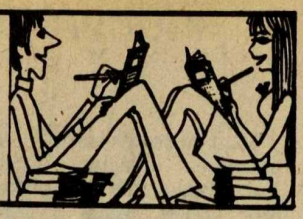

Versengés és tiszteletadás

TUDÓSÍTÁS A KAZINCZY-VERSENY ORSZÁGOS DÖNTŐJÉRŐL, GYŐRBŐL

„A haza: a Szó. Így élünk a hazával. Mert nemcsak a hazában élünk mi, de a haza is él mibennünk. Így viszszük a hazát magunkkal-magunkban." A Szép magyar beszéd 1981. évi döntőjébe bejutott 121 gimnazista és szakmunkástanuló ízlelgette néhány perccel a fellépés előtt *Juhász Ferenc* Kossuth-díjas költőnk *Mondatok a nyelvről* című tanulmányának kézhez kapott szövegét. Miután megértette a szép gondolatokat, szólításra valamennyi fiatal egyenként odaállt a bírálóbizottság elé, hogy értő módon vetélkedjék a Kazinczy-emlékéremért. Vetélkedő volt ez, verseny a javából. Magam — kísérő tanárként hallgattam végig mindkét napon a tanulók produkcióját, s kollégáimmal a verseny végén azt állapítottuk meg, hogy a zsűrinek nem lesz könnyű dolga.

Megfigyelésünk igazolódott. A kétnapos verseny végén, április 26-án 10 órakor a Győri Városi Tanács dísztermében felcsendült újra a Himnusz, majd *Bencédy József* a két versenybizottság (a középiskolák és a szakmunkástanulók bizottsága) nevében kiemelte, hogy ebben az esztendőben — az előző évekhez viszonyítva — minőségileg magasabb fokra értünk. Eljutottunk ahhoz az igényhez, hogy a szöveg a maga egészében, teljességében jelenjen meg a versenyző előadásában. A beszédtechnika területén szinte valamennyi versenyző az átlagosnál magasabb fokú biztonságot mutatott. A hangképzés alapvető követelményeinek ismeretén és alkalmazásán a versenyzőknek jelentős része már túl van. A legtöbb javítanivaló a hangsúlyozásban és a hanglejtésben akad, elsősorban is a jelző és a jelzett szó viszonyában. Néhány hibától eltekintve azonban a versenyzők többsége szép szövegmondásával sok örömet szerzett a bizottságnak és a hallgatóságnak. A szakmunkástanulók hatodik éve megrendezett versenye különösen jól sikerült.

Az értékelés után *Péchy Blanka* érdemes művész, a Kazinczy-díj alapítója tizenöt középiskolásnak és tizenöt szakmunkástanulónak adta át a Kazinczy-emlékérmet és a jutalmakat. A KISZ Központi Bizottsága különdíját öt középiskolás és öt szakmunkástanuló kapta.

A felemelő ünnepélyes aktus az MSZMP Győr Városi Bizottsága titkárának, *Kollár Tibor*-nak a zárszavával ért véget. *„Hívja*, várja Önöket jövőre is Nyugat-Magyarország fővárosa, a szép magyar beszéd országos *fellegvára"* — mondotta. A hívó szóval szépen csendült össze a Kazinczy Gimnázium énekkarának előadásában nemzeti énekünk, a Szózat, mely méltó módon zárta be a Szép magyar beszéd ünnepét.

Köszönet érte mindazoknak, akik a rendezés nehéz, de szép munkáját vállalták és vállalják évről évre — a Művelődési Minisztériumtól a KISZ központi bizottságáig, Győr Város Tanácsáig és a Kazinczy Gimnáziumig. Verseny volt ez és tisztelgés a magyar szellemi élet 150 évvel ezelőtt meghalt géniusza, *Kazinczy Ferenc* előtt.

Tungli Gyula

MŰSZERELEM

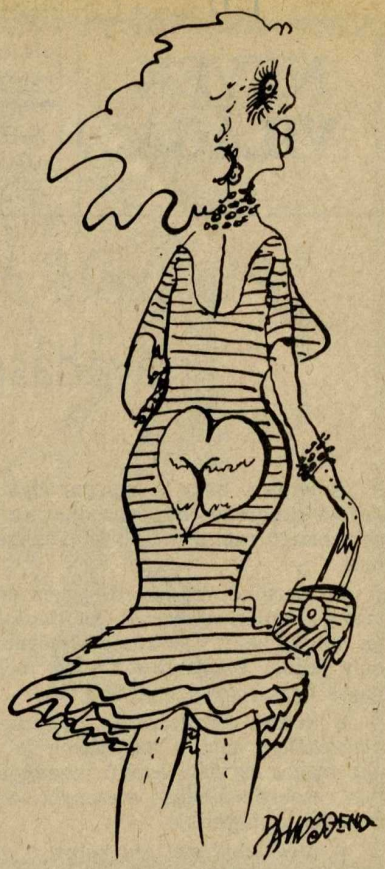

A LEGMENŐBB DISZKÓCSAJ

A középső padsorból röppent föl a papírszárnyú üzenet. Kati volt a légiposta feladója, de Géza ráfújt, s a levélke éppen a katedrára libbent.

— Szerelmes levél? — kérdeztem.

— Dehogy! — tiltakozott Kati. — Csak közölni akartam valamit Zolival.

Hitetlenkedve néztem. Furcsán visszhangzott bennem a „közölni" szó. Kati védekezően lobbant.

— Tessék csak megnézni!

Nem is kellett hozzányúlnom a levélhez, ott pihent előttem kitárt szárnyakkal. Rápillantottam a felugráló betűkre: „Jó vagy nálam!"

— De hát ez mégiscsak szerelmes levél! — erősködtem. Szélesre kerekült Kati szeme.

— Szerelmes levél? Hát... így is lehet mondani. Nem szoktuk mi ezt ilyen flancosan. Nem modern...

Nem „modern" a szép szavú üzenet? A mai diákok mindenesetre idő- és szópazarló romantikázásnak tekintik a színes fogalmazású vallomást, a lírai hangú beszédet. Más a fiúk—lányok kapcsolata, mint egykoron, s ezt a változást nyelvük is tükrözi.

Mert mi a „modern"? Az, ami gyors, rövid, tényszerű. A kifejezésben is. Nem *vallanak*, nem *társalognak*, hanem — közölnek. „Minek a sok szöveg?!" Egy-egy szó vagy rövidke mondat a helyzet objektív megjelölése, mentes a képzeletindító, színes képszerűségtől.

Bemutatok néhány címszót a középiskolások segítségével összeállított mai „szerelmi szótárból", egy képzelt párbeszéd formájában.

— Udvarolsz a kislánynak?

— Járok vele.

— Tetszik?

— Jó nálam.

— Szereted, ugye?

— Bírom mostanában.

— Csinos lány?

— A legmenőbb diszkócsaj!

— Akkor nyilván gyakran táncoltok?

— Ugrálunk néha.

— Vallottál már neki szerelmet?

— Nyomom a lírát.

— És a — csók?

— Persze, hogy fölraktuk a szájtapaszt.

A hajdanvolt udvarlás, a báli társalgás sokoldalú beszédgyakorlatot is jelentett. Fölváltja ezt a szerelmi „információcsere"?

Elképzelem a jövőt... Szólni sem kell majd. Az ifjak nyakában műszer fityeg, amely jelzi a belső érzelmi feszültséget. De vajon az mit fog mutatni?

Koltói Ádám

NEVEK VILÁGA

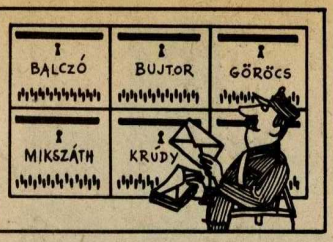

Pár szó a magyar névadásról

Ismeretes, hogy a magyar nyelvben a különféle ragok a szótő hangrendjéhez igazodnak: a mély hangú szótövekhez mély hangú rag, a magas hangúakhoz magas hangú rag tartozik.

Felmerülhet az a kérdés, nem érvényesül-e a magyarban hasonló szabály a vezeték- és utónév vonatkozásában is. Kérdés tehát, nem választunk-e névadáskor nagyobb számban mély hangú vezetéknevek után mély hangú utónevet, mint magas hangú vezetéknevek után.

E kérdés tisztázására a jelenleg használatos budapesti telefonkönyv adatait használtuk fel. Kikerestük a leggyakoribb magas és mély hangú vezetékneveket és megvizsgáltuk, hogy ezekben miként viszonylik egymáshoz a vezeték- és utónevek hangrendje.

A megbízhatóság érdekében a mély hangú vezetéknevek közül csak azokat vettük figyelembe, amelyekből legalább 3000 van a telefonkönyvben. Ezek a vezetéknevek:

Nagy	3730 név
Kovács—Kováts	3452 név
Szabó	3452 név
Tót—Tóth	3207 név

A magas hangú vezetéknevek közül — ilyen sokkal kevesebb van — viszont csak azokat vettük számításba, amelyekből legalább 1000 név szerepel a telefonkönyvben. Ezek a vezetéknevek:

Kis—Kiss	2115 név
Német—Németh	1533 név

Mély hangzású vezetéknevek esetében a vizsgálatok az alábbi eredményre vezettek:

Vezetéknév	mély hangú utónév	magas hangú utónév
Nagy	75,1%	24,9%
Kovács—Kováts	70,1%	29,9%
Szabó	74,4%	25,3%
Tót—Tóth	78,5%	21,5%

Magas hangú vezetéknevek esetében viszont az eredmény a következő volt:

Vezetéknév	mély hangú utónév	magas hangú utónév
Kis—Kiss	65,2%	34,8%
Német—Németh	64,2%	35,8%

Ezek szerint mély hangú vezetéknevek esetében a mély hangú utónevek aránya kb. 75%, míg magas hangú vezetéknevek esetében kb. 65%. A két csoport között tehát határozott különbség figyelhető meg. Ezek szerint az aránylag kis számú statisztikai adat ellenére jogosnak tetszik az a megállapítás, hogy *a magyarban névadáskor hangtani szempontok is szerepet játszanak.*

Természetesen, névadás alkalmával a magyarban is jelentős súllyal esnek latba egyéb szempontok is: rokoni adottságok, családi hagyományok, helyi szokások, nemzetiségi és helyi kapcsolatok, divatáramlatok stb. Ezeknek tudható be, hogy névadás alkalmával a magyar hangtani szabályok csak korlátozottan érvényesülhetnek.

Csonka Pál

Hangrendi párhuzam

Mint rovatvezető nagy örömmel olvastam Csonka Pál kiváló mérnök professzor cikkét. Maga a kérdés roppant érdekes: követi-e az utónév hangrend szempontjából a családnevet. Csonka Pál a budapesti telefonkönyv alapján válaszolt erre a kérdésre. Következtetései bizonyára újabb hasznos gondolatokat ébresztenek a névtudomány kutatóiban. Néhány gondolatommal hadd kezdjem meg én magam a hozzászólások sorozatát.

Hasznos volna, ha valamilyen más névanyagon a női utónevek hangrendi vonzódását is meg lehetne vizsgálni.

A telefonelőfizetők nagy része ugyanis férfi, mivel a telefont legtöbbször a családfő nevére írják. Igaz ugyan, hogy több száz esetben a telefonszám a férj és a feleség neve mellett egyaránt megtalálható. Ez egyrészt azt jelenti, hogy kevesebb a telefonelőfizetők száma, mint a telefonkönyvbeli nevek száma. Másrészt azt is jelenti, hogy ezek a nagyszerű következtetések szükségszerűen csak a férfinevekről adhatnak tájékoztatást. A telefonelőfizetők legtöbbje mellett nincs föltüntetve a foglalkozás, ezért — sajnos — nem lehet megállapítani, csupán sejteni, hogy a telefonelőfizetők nagy többsége értelmiségi, kisiparos vagy kereskedő; munkás és paraszt alig van közöttük. A névdivat társadalmi osztály- és rétegtagozódásáról eddig csak kevés kutatási eredményt olvashattunk. Hazánkban ebből a szempontból Büky Béla a fővárosi névadás hatóerői című könyvét, valamint Bíró Ágnes hasonló tárgyú készülő doktori értekezését említhetjük meg.

De nézzük az utónevek gyakoriságát. 1967-ben az országosan leggyakoribb tíz utónév a következő volt: László, Zoltán, István, József, János, Attila, Sándor, Tibor, Ferenc, Zsolt, illetve Éva, Mária, Ildikó, Katalin, Erika, Zsuzsanna, Erzsébet, Andrea, Judit, Ágnes. Ez az országos sorrend 1976-ban így módosult: Zoltán, László, Gábor, Attila, Zsolt, István, Tamás, Péter, József; illetve Krisztina, Andrea, Katalin, Szilvia, Zsuzsanna, Mónika, Timea, Éva, Ildikó, Erika. Látható, hogy ezek közül a legtöbb férfinév mély, kisebb részük pedig vegyes hangrendű, és csak a Ferenc névben vannak végig magas magánhangzók. A női nevek nagy része vegyes hangrendű, magas magánhangzós csupán az Erzsébet volt, de 1976-ra ez is kiszorult a tíz leggyakoribb utónév közül. Valószínűnek látszik, hogy a névgyakoriságnak ezt a sorrendjét nem hangrendi szempontok alakították ki. Úgy látszik, hogy az egyébként nagyon igényes hangrendi ízlés csak a névdivat egyéb szempontjain belül érvényesül.

Mindezek a megjegyzések természetesen a legkevésbé sem csökkentik Csonka Pál tanulmányának úttörő voltát és gondolatébresztő jellegét.

Ladó János

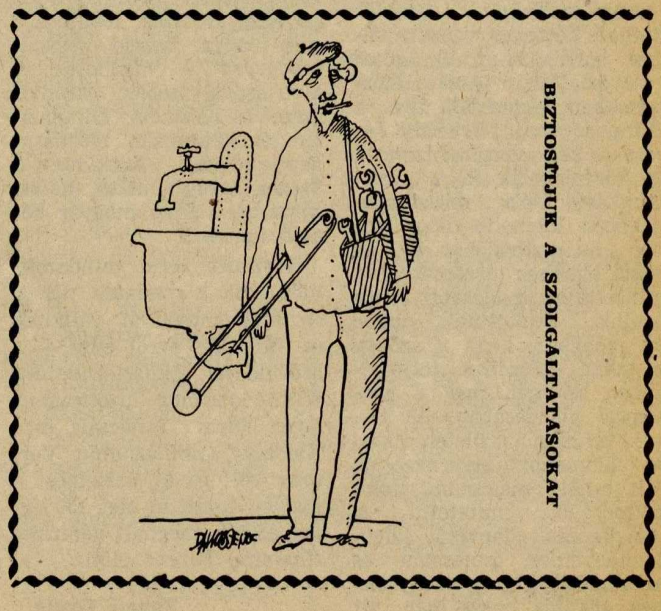

BESZÉLNI NEHÉZ

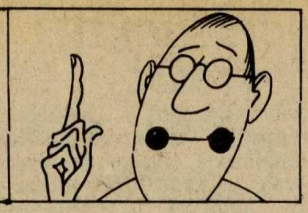

Beszédünk tempója

Mindenkinek megvan az egyéni beszédtempója; s ezek eltérése csak bizonyos határokon belül mozoghat. Mérni a tempót legkönnyebben az egy-egy időegységre (pl. egy percre) eső szótagmennyiség átlagával lehet.

Amit így megfogunk, az az „abszolút beszédtempó". Ez ismeretterjesztő előadóknál kisebb, hírolvasóknál közepes, mérkőzést közvetítő sportriportereknél elég magas értéket mutathat. — Ez az abszolút beszédtempó elsősorban a beszélőre (másodlagosan esetleg a beszédhelyzetre) jellemző. Így hát tájékoztató értékű, de különösebb kommunikatív szerep nélkül való.

Ebben a sorozatunkban azonban eddig a hangsúlynak, a hanglejtésnek és a szünetnek mindig az értelmi, a közlésben betöltött szerepét vizsgáltuk. Így amivel most foglalkoznunk kell, az nem az abszolút, hanem a „relatív beszédtempó". — Mit értünk ezen? Azokat az — egy-egy megnyilatkozáson, sőt egy-egy mondaton belül jelentkező — sebességváltásokat, amelyek az értelmezést, a megértést segítik, azaz kommunikatív szerepűek. Nem önmagukban persze, hanem a többi hangeszközzel együtt.

Nyúljunk vissza rovatcímadó rádióműsorunknak egy korábbi példájához; érzékeltetve mindjárt a helyes kiejtésformájából is annyit, amennyit (1979. évi 1. számunkban közölt s a Rádió- és Televízióújságban használt) jelölésrendszerünk lehetővé tesz.

A bonni sajtóházban pedig általánosságban az a vélemény, hogy a londoni záróokmány |-- hasonlóan az ezerkilencszázhetvenötös és hetvenhatos csúcs| kommüniké jéhez |-- jóindulatú, | de semmire sem kötelező közhelyek gyüjteménye.

A hangsúlyokat és a szüneteket nagyjából szemlélteti az ábra; a hanglejtést és a beszédtempót azonban nehéz volna érzékeltetni. Szerencsére, ezek a „leírhatatlan" jellemzők némileg hozzákapcsolhatók a leírtakhoz. Most csak a tempót nézzük: hogyan köthető az a szöveg egyes részeinek „súlyhelyzetéhez". Úgy, hogy abból következik, s egyben azt támogatja.

Az első tagmondatnak például közepes a tempója (egyben közepes az átlagereje és átlagmagassága [is).] Hasonló a „hogy" kezdetű második tagmondatból a bevezető, a „londoni záróokmány" részé. Ehhez képest viszont meggyorsul kissé a közbevetett — két gondolatjel közt álló — rész sebessége; mintha a beszélő minél hamarabb vissza akarna érni a megkezdett és megszakított törzsrész folytatásához. (E gyorsulással együtt némileg süllyed az átlagereje és -magassága.) A folytatásban azután enyhén lelassul a tempó, mert ott a mondanivalónak legnagyobb súlyú részlete sűrül (s ugyanakkor emelkedik az átlagerő és átlagmagasság). Nem „szájbarágósan" persze, azért érezhetően, itt van a csúcspont.

Lám: a mondat értelmezését szolgáló hangeszközök együtt járnak, együtt is működnek, segítik, erősítik egymást. — Vagy legyünk realisták, s mondjuk így: jó, ha együtt járnak; jó, ha segítik, erősítik egymást. Mert sokszor ez csak kívánság.

Vegyünk most egy régebbi rádiókommentárt példának! Egyik részlete így hangzott el:

"A technikai-tudományos forradalom az értelmiségre hat legközvetlenebbül./ E létszámában és szerepében is növekvő réteg| a termelésben és a társadalomban| ma elfoglalt helyét mérlegelve| azt látja ,| hogy a dinamikus fejlődés lehetőségeit, kötelességeit és boldogulását| egyaránt jellemzi."

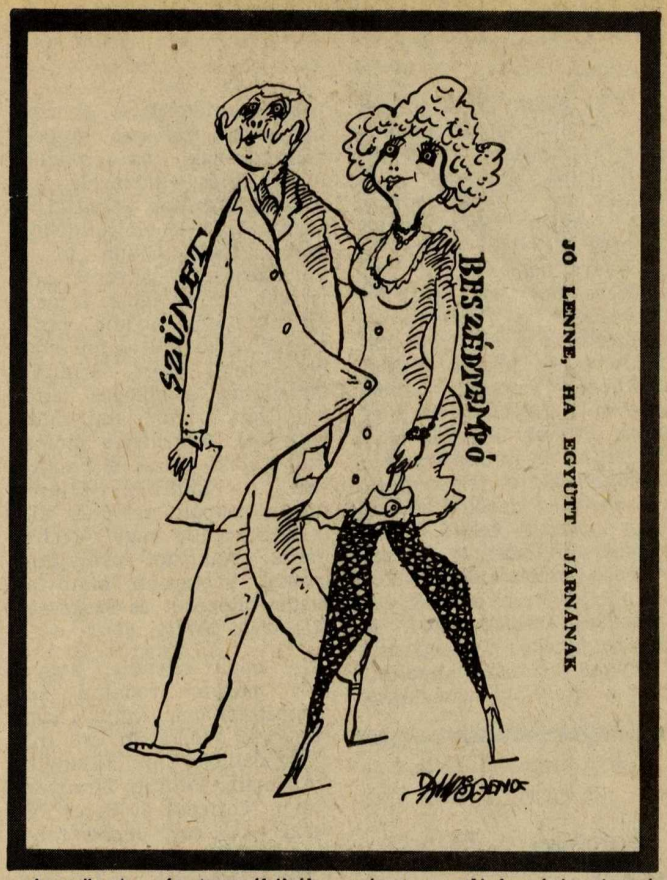

A szünet- és tempóhibák miatt ezt úgy lehetett érteni: az értelmiség, miközben helyét mérlegeli, azt látja a termelésben és a társadalomban, hogy (nem tudni: ő maga-e, vagy valaki-valami más) egyaránt jellemzi a dinamikus fejlődésnek a lehetőségeit, a kötelességeit és a boldogulását. — Ám ennek így se füle, se farka.

Mit jelent ez a részlet valójában? Azt, hogy ez a réteg (ti. az értelmiség) — mely létszámában és szerepében egyre nő —, amikor azt mérlegeli: milyen helyet foglal el (ő maga) a termelésben és a társadalomban, azt látja, hogy dinamikus fejlődés jellemzi (az ő) lehetőségeit, kötelességeit és boldogulását egyaránt.

Hogyan kell ezt az értelmet éreztetni? Az első részt négy egyforma hangsúllyal, s egyenletes, közepes tempóval mondjuk végig. A második részt — egy rövidke szünettel elhatárolva ettől — egybe kell fognunk (egészen az „azt" szóig); mégpedig némileg felgyorsított tempóval. Az „azt látja" ehhez képest lassúbb, s emeltebb erejű. Átlagos, közepes tempójú (s erejű és magasságú) a „dinamikus fejlődés", amely alanyként (tehát nem birtokosjelzőként) lebegve előre mutat a következő részre. Ezt rövid szünet készíti elő. S mivel a három egyenrangú tárgyon („lehetőségeit, kötelességeit és boldogulását") meg az őket összefogó negyedik szón („egyaránt") szétaprózódik a főhangsúly, itt fokozottan fontos, hogy a tempó lassításával jelezzük ennek a részletnek a közlésbeli csúcshelyzetét.

Tökéletlen eszközeinkkel így érzékeltethetjük a hangzását:

"E létszámában és szerepében is növekvő réteg| a termelésben és a társadalomban ma elfoglalt helyét mérlegelve| azt látja,| hogy a dinamikus fejlődés| lehetőségeit, kötelességeit és boldogulását egyaránt jellemzi."

Művészi előadásban van azután a beszédtempónak — jobban mondva: a tempóváltásokban — érzelmi-hangulati kifejező ereje is. — De vajon valóban csak a művészi előadásban használhatók és használandók fel ezek a lehetőségek? Nyilvánvaló: élénkebbé, hatásosabbá tenné a hozzászólásokat, felszólalásokat, beszámolókat is, ha nemcsak a tartalmukra ügyelnénk gondosan, hanem (megfogalmazási és hangzásbeli) formájukra is!

Deme László

Kell-e szégyellnünk anyanyelvjárásunkat?

Aki élénk érdeklődéssel — akár aggodalommal, akár bizakodással — figyeli nyelvünk állapotát, alakulását, az — sok kedvező vagy éppen nemkívánatos jelenség terjedése mellett — bizonyára nemcsak azt vette észre, hogy az utóbbi évtizedekben a nyelvjárási sajátosságok a köznyelv hatására egyre inkább visszaszorulóban vannak, hanem arra is felfigyelhetett, hogy sokan vannak olyanok, akik szégyellik nyelvjárásias beszédüket. Ez a jelenség, ez a nyelvi viselkedésforma nem éppen új keletű, kísért ez már jó néhány évtized óta, sőt e szemlélet kialakulásának gyökerei egy-két évszázaddal ezelőtti időre is visszanyúlnak. Nagyrészt azonban akkortól hódított teret a nyelvjárásiasság megvetése, amikorra a nemzeti nyelvünk írott és beszélt változatainak, az irodalmi nyelvnek és a köznyelvnek a normái kezdtek kikristályosodni. Az 1945 előtti időkről szólva Csák Gyula pl. a következőket írja erről: „Az iskolán túli világban is megkülönböztető, olykor pedig megbélyegző volt a mi édes beszédünk, ezért bármiféle társadalmi emelkedés feltétele volt, hogy szabadulni kell tőle. Akármerre kimozdult valaki ennek a beszédnek a földrajzi tájáról, mégha csupán cselédnek állt is Debrecenbe vagy Pestre, máris vetkőzte nyelvjárásunkat, hamarabb, mint falusias öltözékét és szokásait. (Új Írás. 1973/4: 67).

Annak ellenére, hogy a magyar irodalmi hagyományokban, íróink nagy részének tudatában és írói gyakorlatában (pl. Faludytól Csokonain, Petőfin, Aranyon, Adyn, Móriczon át Veres Péterig — a sort persze folytatni is lehetne —) a népnyelv értékeinek a felismerése és felhasználása mindig is jellemző volt, tapasztalataink szerint mégis bizonyos rétegek szemléletében a nyelvjárásias beszéd szégyellése és lenézése korántsem a múlté. Aligha van olyan nyelvjáráskutató, aki például nyelvjárási anyaggyűjtés során ne győződhetett volna meg erről. Nemegyszer előfordul ugyanis, hogy az egyébként minden szempontból kiváló adatközlővel (magnetofonnal vagy kérdőívvel) végzett gyűjtés sikere azon áll vagy bukik, hogy adatközlőnek akar-e, mer-e nyelvjárásiasan beszélni, szégyelli-e anyanyelvjárását. Úgy látszik, hogy bizonyos körök (a volt uralkodóosztály tagjai és az értelmiség egyes képviselői) népünk nagy részével el akarták és el tudták hitetni, hogy a műveltség, sőt az értelmesség egyik legbiztosabb jele az, ha valakinek a beszédében nyoma sincs semmiféle nyelvjárásias színnek, sajátságnak.

E nyelvi magatartásforma mögött bizonyára az a — föltehetően nyugati hatással magyarázható — vélekedés húzódik meg, amely a nyelvjárásias beszéd és a műveletlenség közé egyenlőségjelet tesz, pedig a kettő nem föltétlenül azonos. Valószínűleg ennek a szemléletnek a kialakításában nem kis szerepet játszott (és játszik) az iskolai oktatás is, mégpedig az a tanítói-tanári magatartás, amely a nyelvjárásias beszédű gyereket nemcsak folyton kijavította, hanem esetleg meg is szégyenítette.

Megfigyeléseink szerint még riasztóbb kép tárul elénk, ha azoknak a nyelvhasználatát figyeljük meg, akik faluról városra kerülnek. Egy, nem is jelentéktelen részük — nyelvjárásias vonásaitól mindenáron megszabadulni akarván — olyan zagyva „senyelvet" használ, amely sem a köznyelvi normának, sem az egykori nyelvjárásnak, sem a kettő közötti regionális köznyelvnek nem felel meg, hanem valami olyan „egyéni" nyelvhasználatot jelent, amely hangzásban, szókincsében és mondatszerkesztésében a „városi" nyelv legigénytelenebb változatából merít legtöbbet. Számukra a faluról való városra kerülés minden téren (az öltözködéstől a nyelvhasználatig) szinte csak a külsőségekben való alkalmazkodást jelenti, és szándékos szakítást a faluval, amelyet mindenestül (nyelvjárásával együtt) szégyellnek.

Érettségizettek, sőt diplomások körében sem ritka a nyelvjárásiasság megvetése vagy esetleg szelíd megmosolygása. Talán a magyarszakos tanárok értékelik úgy a nyelvjárások helyét és szerepét, ahogy általában szemlélnünk kellene. Tévedés ne essék: nem parasztromantikát akarok hirdetni; nem azt akarom javasolni, hogy a lehető legarchaikusabb nyelvjárásban szólaljon föl a parlamentben vagy egy nagygyűlésen, de azt például még ilyen alkalmakkor is elfogadhatónak tartom, ha a fölszólaló kiejtését, hanglejtését nyelvjárásias színezet jellemzi.

Meg kellene már értetnünk a közvéleménnyel, hogy a nyelvjárások nem romlott nyelvi rétegek, nem a köznyelv elrontott vagy elferdített formái, amint eléggé sokan hiszik, hanem olyan széles és gazdag alapot jelentő nyelvváltozatok, melyek talaján az irodalmi nyelv és a köznyelv kisarjadhatott, s melyek történetileg igen régi korokig, a finnugor népek és nyelvek együttélésének koráig nyúlnak vissza. Ugyanakkor a különböző egységesítő és elkülönítő erők (pl. gazdasági, társadalmi, történelmi körülmények) hatása következtében a magyar nyelvjárások és az irodalmi nyelv között megközelítőleg sem alakultak ki olyan nagyfokú eltérések, mint pl. a német, a francia vagy az olasz nyelvjárások, illetőleg az irodalmi nyelv között. Szó sincs arról, hogy két, más nyelvjárást használó magyar ne értené meg egymást, ha a szóbanforgó fogalmi kör mindkét beszélő számára egyaránt ismert. Éppen ezért megfelelő helyen lehet és kell is élnünk a nyelvjárásias formákkal, hiszen ezeknek kellő mértékű használata nemcsak változatosabbá, színesebbé, hanem olykor árnyaltabbá, pontosabbá is teheti beszédünket.

Ha így tekintünk nyelvjárásainkra, akkor biztosan többen leszünk, akik nem akarunk mindenáron és minél előbb megszabadulni tájszólásunktól, attól a nyelvváltozattól, amelynek a gyermekkorban környezetünkben belénk ivódott vonásai később megkophatnak, színei megfakulhatnak életünk során, mégsem szűnnek meg teljesen, hanem idős korunkig — kinél jobban, kinél kevésbé — megőrződnek, s láthatatlan, de eltéphetetlen szálként összekötnek bennünket szűkebb hazánkkal még akkor is, ha attól már régen messzire kerültünk. Ne szégyelljük hát anyanyelvjárásunkat, hanem Somogyi-Tóth Sándorral vallhatjuk a nyelvjárások személyiségformáló erejét: „Úgy látszik: a tájnyelv színei, ízei és dallamai önkéntelenül, sőt az ember akarata ellenére is megőrződnek, és még csak nem is szunnyadoznak, hanem alakítva alakulnak jól fölismerhető személyiségjegyekké. Mégpedig életreszólóan."

Szabó József

Éber szemmel, füllel

GUBANC

Súlypontok a 80-as évekre

A termékszerkezet elemzése a mezőgazdaságban elsősorban súlypontokat képez. Ilyen döntő kérdés: a gabonatermesztés és az erre alapuló állattenyésztés. Helyes arány, amit tartani is

Fejér megyei Hírlap, 1981. márc. 26. 1. old.

S van ennek valami értelme?

(Beküldője: Simon Zoárd, 8088 Tabajd, Damjanich u. 7.)

Közzéteszi: U. I.

Figyelmező

„Semmi sem jellemző annyira egy nyelvre, mint sajátos hangzása. Olyan ez, mint a virág illata, a bor zamata, a zománc, az opál tükre."

(KODÁLY ZOLTÁN)

* * *

„Láthatólag minden nyelv kifejezési lehetőségei korlátlanok, de nagyok a különbségek abban a tekintetben, hogy az emberi kultúra teljes köréből valójában mennyit fognak át."

(LOTZ JÁNOS)

* * *

„Csak a magunk beszédével és írásával való elégedetlenségből születhetik meg az a lázas, munkás igyekezet, amellyel az anyanyelv szellemének megismerésére és megőrzésére eljuthatunk. Az anyanyelvnek lehetőleg hibátlan használata így lesz egész életünkre szóló, magától értetődő követelés, kérlelhetetlen parancs számunkra."

(SZABÓ T. ATTILA)

NYELVÜNK JÁTÉKAI

Pontozó

Mindenekelőtt az idei 1. számunkban közzétett feladatok helyes megfejtését adjuk meg:

1. *Kitöltőcske.* 1. Eladó — Feladó. 2. Lőtér — Előtér. 3. Epedő — Lepedő. 4. Temes — Ütemes. 5. Áthat — Láthat. 6. Talon — Etalon. 7. Akaró — Takaró. 8. Lemér — Elemér. 9. Erény — Serény. A bal oldali függőleges sor: Felületes.

2. *Rejtvényes verscímek:* A) Az őrült (Petőfi Sándor); B) Kalibán (Szabó Lőrinc); C) Ringató (József Attila); D) Szabad sajtó (Vörösmarty Mihály); E) Mesteremberek (Kassák Lajos); F) A Hadak útja (Ady Endre).

3. *Keresztkérdések keresztnevekről.* A) Ede (vagy Aba, Ete, Lehel, Lél, Nátán, Sebes); B) Anna (vagy Ada, Anina); C) Ali — Ila,; D) Adél — Léda; E) Leon — Noel.

4. *Füst Milán a nyelvről.* Óh, jól vigyázz, mert anyád nyelvét bízták rád a századok.

A feladatokat helyesen megfejtők közül ezúttal a következő tíz olvasónk nyert százforintos könyvutalványt, ill. ilyen értékű könyvet: Bagi Zsuzsanna, Poroszló, Sztálin út 1. (3388); Boros Edit, Tuzsér, Szovjet út 34. (4623); Dr. Csató István, Bp. Lobogó u. 20/II. II. 7. (1098); Darabos Istvánné, Tatabánya, Népköztársaság u. 38. (2800); Jármai Gyula, Miskolc, Pozsonyi u. 62. II. 1. (3526); Jenei Csilla, Dombegyház, Béke u. 60. (5836); Krista Zsuzsanna, Battonya, Gyepsor 8. (5830); Pásztor Istvánné, Okány, Sugár u. 65. (5534); Zimonyi Gyula, Budapest, Liszt F. tér 7. II. 19. (1061); A MÁV Gépesített Rakodási Főnökségének Zrínyi Ilona Szocialista Brigádja, Záhony (4625).

A Pontozó új feladatai

1. *A betű hatalma.* Csaknem négy évtizeddel ezelőtt „Egy betű" címmel rendkívül elgondolkoztató eszmefuttatás jelent meg a Pesti Hírlapban Molnár Jenő Antal tollából. Idézünk néhány részletet: „... néha félelmetes erőt mutat egyetlenegy betű is. Egyetlenegy betű, amely a szó élére állva megzavarja, felforgatja a szó értelmét... Nem kell több, csak egyetlenegy betű, s az alázatos emberből gyalázatos lesz, aki javakat nem osztogat, hanem fosztogat, aki nem adakozik, hanem hadakozik, aki nem érti embertársát, hanem sérti... Egyetlenegy betű néha átfogja az egész világot, az egész életet. Egyetlenegy betű és iszonyból viszony lesz. És a tenyészetből enyészet..."

Íme, ekkora hatalma lehet egyetlen hangnak, egyetlen betűnek. Ellentétesre fordíthatja a szó értelmét. Gondoljunk csak Madách örök becsű művének, Az ember tragédiájának hetedik színére, amelyben Ádám-Tankrédhoz így fordul az egyik polgár: „Mondd, mit hiszesz, a Homousiont, Vagy Homoiusiont?" Vagy gondoljunk arra, hogy a *gazság*-ból egyetlen betű hozzátoldásával *igazság lesz;* a 'hangot ad' értelmű *hallat* egyetlen hang beszúrásával az ellenkezőjévé, *hallgat*-tá módosul; a *hajdan*, a *bájdús*, a *nyereség* jelentése egyetlen betű megváltoztatása révén visszájára fordul: *majdan, hájdús, vereség!* Most következő feladatunk megoldása közben fejtőink jó néhány más példa segítségével is meggyőződhetnek arról, hogy milyen nagy lehet akár csupán egyetlenegy hangnak, betűnek a hatalma. Felsorolunk tizenkét szót. Olvasóinknak az a feladatuk, hogy e szavakat egyetlen betűnyi változtatás (azaz hozzátoldás, elvevés vagy más betűre cserélés) révén alakítsák át olyan szavakká, amelyeknek jelentése lényegében ellentétes a kiindulópontul szolgáló szóéval. (Megfejtése egyenként, 2, összesen 24 pont.)

A) Felvonul
B) Hajdan
C) Házasságtörés
D) Hűtés
E) Licitál
F) Megolvad
G) Mímel
H) Nász
I) Öröm
J) Szimmetrikus
K) Tárt
L) Vidít

2. *Rejtvénymese.* Panni és Anni megrázták a betűfát. Erre lepottyant róla négy betű.

— Felmászok a fára, leszedek még egy betűt, és megkapom egy olasz filmsztár nevét — szólt Panni.

— És is felmászok — mondta Anni. — Leszedek egy másik betűt, és kirakom egy magyar színésznő nevét.

Ki a két művésznő, akire gondoltak? (Megfejtése nevenként 4, összesen 8 pont.)

3. *Látszólag(osan) vagy tényleg(esen)?* Igen, ez itt a kérdés. Mármint az, hogy ez a feladat csak *látszólag (látszólagosan?)* könnyű, vagy *tényleg (ténylegesen?)* az. Olvasóink majd eldöntik. Miről is van szó? Arról, hogy olykor fölöslegesen halmozzuk beszédünkben a különféle toldalékokat. Íme, itt is. A *látszólagosan* semmivel sem jelent mást vagy többet, mint az egyszerűbb *látszólag*, s nemegyszer a *ténylegesen* is csupán azt jelenti beszédünkben, amit a *tényleg*, vagyis: 'csakugyan, valóban'. A feladat: tessék további olyan *-lagosan, -legesen* végű szóalakokat keresni, amelyeknek *-osan, -esen* végződését a szó jelentésének különösebb sérelme nélkül elhagyhatjuk, legalábbis bizonyos esetekben. Ha egy-egy szópár mellé rövid magyarázatot, szemléltető példát is szükségesnek éreznek, ezt se röstelljék beküldeni! (Megoldása szópáronként 1—1, összesen legfeljebb 18 pont.)

4. *Négy regénycím.* Négy szórejtvényt közlünk. Mindegyiknek egy-egy magyar regény címe a megfejtése. Melyik ez a négy cím, s kik a szerzők? (Megfejtése egyenként 4, összesen 16 pont.)

A) A tenger visszahúzódása a peremén
B) Alkoholista őkelme
C) Oktatási intézmény a fél tucat férfinév
D) Az adásvétel tárgya patás háziállat

5. *Illyés Gyula a nyelvről.* A jeles költőnek nyelvünkről szóló megállapítását rejtettük el keresztrejtvényünk fő soraiban. (Megfejtése 25 pont.)

A megoldásokat a lap szerkesztőségének címére kell beküldeni 1981. november 15-ig. A borítékra tessék ráírni: Pontozó!

Jó megfejtést, jó szórakozást kívánnak a szerzők:

Borbély Károly (5.)
Kun Erzsébet (2.)
Grétsy László (1., 3.)
Nagy Lászlóné (4.)

Éber szemmel, füllel RÉBUSZ

azaz 150 Ft 00 fillért a fenti fogyasztótól a mai napon átvettem.
Alulírott igazolom, hogy a gázkészüléket gáztömören, kifogástalan állapotban átadtam.
Igazolom, hogy az elvégzett munka megfelelő, a felhasznált anyag és alkatrész rendeltetésszerű használatra alkalmas.
Kelt: ..., 19.. év ... hó 20 nap.

fogyasztó

350 tömb 3x50 l. — 80.532 FEJÉR

szerelő

Szénia Tanácsi Vállalat Szolgáltató Üzemegysége 8000 SZÉKESFEHÉRVÁR, Pf.: 56.

Vajon mit jelent?

U. I.

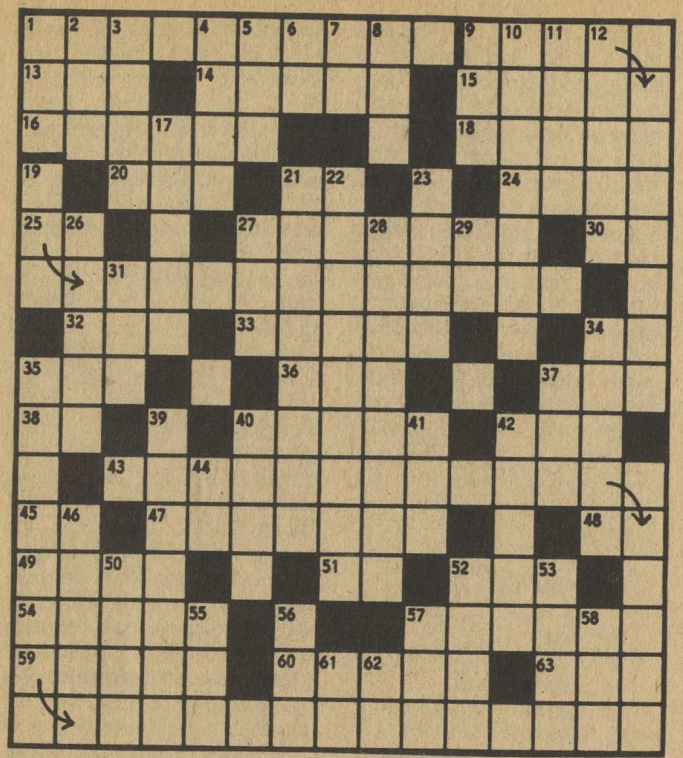

Illyés Gyula a nyelvről

Kossuth-díjas írónk, Illyés Gyula bölcs megállapítása rejlik a beküldendő vízsz. 9., 43., függ. 19. és 35. számú sorban.

VÍZSZINTES: 1. Könnyű, vékony nyári öltözet. *9. A megállapítás első része (zárt betűk: Y, E).* 13. Szellemi adottság. 14. Gyógyfürdővel is orvosolható betegség. 15. „S azt mondom: ...komédiának" (Madách-idézet). 16. A virágok selyme. 18. Sosztakovics vígoperája Gogol novellája nyomán. 20. Egyházi épület. 21. Kicsinyítő képző. 24. Két azonos helyrag. 25. Fordított névelő. 27. Az az állapot, amikor egy tárgy — levegőben vagy vízben — nem emelkedik és nem süllyed. 30. Angol rag (-val, -vel). 32. Vonatkozó névmás. 33. Volt csehszlovák államférfi. 34. A „Gyár" írójának névbetűi. 35. Nők között az első! 36. A közlekedést gátló természeti jelenség. 37. Elragadtatott lelkesedés. 38. Vas megyei község. 40. NSZK-beli iparváros. 42. Hegedű doboza. *43. A megállapítás második része (zárt betűk: T, T, L, O).* 45. Virginia állam rövidítése. 47. Nincstelen. 48. Finnország autójele. 49. Az ókori római naptárban néhány hónak közepe (de női becenév is). 51. Kettőzve: Colette kisregénye. 52. Női hangnem. 54. ...-Kyösti; finn költő, Petőfi verseinek sikeres műfordítója. 57. Díszítésre, kötözésre használt hosszú, keskeny csík. 59. Noha, jóllehet. 60. Idegen szóösszetételekben jelentése: közép, közepes. 63. Szilárd meggyőződés.

FÜGGŐLEGES: 1. Szobrot farag. 2. Erős kártyalap. 3. Korhol. 4. Hegytető. 5. Tagadószó. 6. A ruténium vegyjele. 7. Gumibelső! 8. Felvert tejszín. 9. Garner filmszínésznő személyneve. 10. A cukornál is édesebbek. 11. Kitűzött díj elnyeréséért folytatott versengés a régi görögöknél. 12. Víztisztító telepeken alkalmazott szűrőrács. 17. Bársony... (népszerű operettszínésznő volt). *19. A megállapítás harmadik része (zárt betűk: A, E, Z, T).* 21. Valaminek a gömbölyű, kör alakú volta. 22. Törvénybe ütköző cselekedet tényének megállapítása, névelővel. 23. Oxigén jelenléte nélkül nincs. 26. Trópusi eredetű dísznövény. 27. Vissza: kórházi osztály. 28 Könyörögni. 29. „...a Tisza" (Illés Béla regénye). 31. ... Sumac (híres énekesnő). 34. A legnyugodtabb megyénk! *35. A megállapítás negyedik, befejező része (zárt betűk: A, G, G, A).* 37. Jókai szerkesztette lap. 39. Händel oratóriuma. 40. Magasít. 41. Kiváló hegedűművész (Tibor, 1906—1981). 42. Építőanyag. 44. Rezetlen! 46. Külföldi táncdalénekes. 50. ...aeterna (= az örök város, azaz Róma). 52. Egyik tenger névadó városa a Don torkolatában. 53. Fosztóképző. 55. Konrád nevében előfordul! 56. Szappanmárka. 57. Dohányzik, népies rövidséggel. 58. Szoknya. 61. A jele: &. 62. Zakó egynemű betűi.

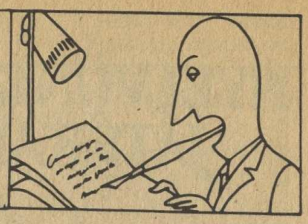

HELYESÍRÁS! HELYESÍRÁS!

Válasz *makedón* ügyben

Gombár Imre kérdésére, hogy a köznyelvben használható-e a *makedón* szóalak (Édes Anyanyelvünk 1980. 4. sz.), a válaszom: igen. Véleményem szerint, ha a *vajdasági* magyar köznyelvben általánosan elterjedt ez az alak, s a *macedón* forma egyenesen modorosnak hat, akkor semmi értelme annak, hogy a vajdasági sajtó, rádió és televízió ezt az ott modorosnak tűnő alakot használja. Igaza van Gombár Imrének abban is, hogy a *hazai* magyar köznyelvben is terjed a *makedón* változat. A különbség a magyarországi és a vajdasági nyelvhasználat között ebben a tekintetben csupán az, hogy Magyarországon a két változat közti verseny még nem zárult le, noha a hagyományosabb *macedón* mellett (amelyet a helyesírási szabályzat, a térképek, a tankönyvek képviselnek, és tekintélyüknél fogva fenntartanak) valóban egyre gyakrabban találkozunk írott szövegekben is a *makedón* változattal. A nyelvhasználat ingadozására jellemző, hogy néha egyazon publikáción belül is feltűnik mindkét alak. (Ez természetesen nem helyeselhető.) Így például a Magyarország 1981. évi 13. számában egy Jugoszláviával foglalkozó cikkben a mellékelt térképen *Macedónia* szerepel, a szövegben kétszer *macedon* (*o*-val!), kétszer pedig *makedon* (*o*-val!) fordul elő.

A *makedón* forma terjedését több tényező együttes hatása okozhatja. Egyrészt az ókori *Macedóniá*-t is *Makedónia* váltja föl a tankönyvekben, annak a törekvésnek a jegyében, hogy a latin közvetítésű ókori görög neveket közvetlenül az ógörögből átírt alakjukkal helyettesítjük. Ezt a tendenciát erősítik a mai *Makedóniá*-val kialakuló és élénkülő kapcsolataink is, egyre többet tudunk Magyarországon is a *makedón* költészetről, a magyar turisták közül is nyilván egyre többen eljutnak a viszonylag közeli *Macedóniá*-ba, s a közvetlen kapcsolatok a *k*-val ejtett (és írt) alakok terjedését segítik elő. A szerb-horvát közvetítés is a *makedón* változatnak kedvez. (A legújabb magyarországi kiadású szerb-horvát nyelvkönyben olvashatjuk: „Makedóniában... a makedón a lakosság anyanyelve."

A makedón szóalak nincs teljesen mellőzve szótárainkban sem. A Bakos Ferenc szerkesztette Idegen szavak és kifejezések szótárában: *makedónok* ld. *macedónok;* a Magyar értelmező kéziszótárban pedig: *macedón* ritk. *makedón* található.

Zoltán András

* * *

Annak is megvan persze a lehetősége, hogy a *macedón* meg a *makedón* küzdelme jelentésmegoszlással fog zárulni. Másoknál is tapasztaltam, a magam nyelvhasználatában is úgy érzem, hogy a *makedón* és a *Makedónia* az ókori népet, ill. országát, a *macedón* és a *Macedónia* pedig a ma élő népet és nyelvet, ill. országát jelenti. A kettő közti különbségtevés igénye oka és alapja lehet annak, hogy a jelenlegi szóhasználati zavar a jelzett módon szűnjön meg.

Fábián Pál

Éber szemmel, füllel

Tüzelőolaj

Gyakran járok *Szódre* az ismerőseimhez, s azt tapasztalom, hogy a *település szemlátomást fejlődik.* A közelmúltban új kutat állítottak fel, ahol háztartási tüzelőolajat lehet vásárolni, felújítják az orvosi rendelőt és a pedagógusokat. A beruházások közül kiemelkedik a tornaterem építése, amely nem fejeződött még be, de úgy hírlik, hamarosan birtokukba vehetik a gyerekek.

MI A CSODA?

Lux Gyuláné — 2600 Vác, Mátyás u. 6. — a Pest megyei Hírlap 1981. V. 7-i számában álmélkodva olvasta, hogy Szódön nem csupán az orvosi rendelőt újítják fel, hanem a pedagógusokat is. — Csodálkozásában mi is osztozunk!

Hideg étel, üdítő ital

Az 1961-ben megjelent Helyesírási tanácsadó szótár még csak különírva közli őket. Konyhamesterségünk és üdítőital-iparunk fejlettségének meg a fogyasztási szokások újabb alakulásának megfelelően azonban az élő nyelvhasználat szerint ma már a *hideg étel* és *hidegétel*, az *üdítő ital* és az *üdítőital* között olyan fokú a jelentés elkülönülése, amely indokolttá tehetné az egybeírt változatot is.

Büfék, bisztrók és más „vendéglátóipari egységek" reklámjaiban, feliratain többnyire *hideg ételek* és *üdítő italok* járja, de nem ritka a *hidegételek* és az *üdítőitalok* forma sem.

A p...-i Haladás Áfész vendéglőjének firmáján a *hideg ételek* ígéretét olvasván — bár étvágyam lett volna —, mégsem éreztem kedvet arra, hogy oda betérjek. A *hideg étel* a magam érzése és logikája szerint (talán a másoké szerint is) olyan étel, amelyet melegen kellene tálalni, melegen szoktak fogyasztani, mert úgy jó, úgy gusztusos, de már elhűlt, és lett belőle *hideg étel: elhűlt leves, meredt kolompér és paszuly, pörkölt, amelyen megfagyott a zsír.*

A *hidegétel* viszont olyan étel, amelyet hidegen szoktunk enni: *szendvics, sonka, kemény tojás, szalámi, vagdalt hús* stb. A sült csirke is *hidegétel*, ha útravalóul visszük magunkkal.

A *hidegkonyhá*-ban, *hidegbüfé*-ben készített étel miért ne lehetne *hidegétel*? Fogadásokon is *hidegtál*-lal traktálják a vendéget.

És milyen ital az *üdítő ital*? Megint csak a magam feje szerint ítélve olyan ital, amely alkalomszerűen, bizonyos helyzetekben üdít. *Üdítő ital* lehet kánikulában *egy jó hideg fröccs, egy pohár hűtött sör*, az ázott-fázott embernek *két deci forralt bor, egy csésze forró tea*, s üdítő itala sokunknak hidegben és melegben *egy jó fekete* is.

És milyen ital az *üdítőital*? Többnyire *szénsavval dúsított gyümölcslé*, és az a rendeltetése, hogy üdítsen. Ilyenek a *kóla*, a *Márka*, a *Traubisoda*, a *Sió*, a *meggylé*, az *Almuska* stb. *Üdítőitalok* ezek akkor is, ha már elszállt belőlük a szénsav, ha langyosak is; de ekkor már nem *üdítő italok*, mert nemigen üdítenek.

Száz szónak is egy a vége: helyesírási szabályzatunk leendő 11. kiadásában rögzítendő lenne, hogy a *hideg* és az *étel*, az *üdítő* és az *ital* ma már nemcsak esetlegesen állhatnak egymás mellett, hanem összetételt is alkotnak, és ilyenkor egybeírandók: *hidegétel, üdítőital*. Ugyanúgy, mint: a *gyorsvonat*, a *szárazföld*, a *nehézfegyver* stb. szemben a *gyors vonat*-tal, a *száraz föld*-del, a *nehéz fegyver*-rel stb.

É. Kiss Sándor

TIT-program

A TIT Természettudományi Stúdió (XI., Bocskai út 37.) ma délutáni előadásának témája — gyakorlati bemutatóval és színes diavetítéssel egybekötve — *a szemzés, oltás, dugványozás* a házikertben. A fővárosiakat különösen érdeklő előadás holnap délután 6 órakor kezdődik. Címe *Budapest jövője és a jövő Budapestje*. Rendezője a Tudományos-Fantasztikus Klub, a házigazda *Lantos László* klubelnök. Péntek délután az akvarista szakkör rendezésében az akváriumok *hálás vízinövényeiről* tartanak előadást.

Éber szemmel, füllel

PONTOSABBAN!

Mi a színes? — kérdezi Takács Judit 7. osztályos tanuló (1091 Budapest, Ifjúmunkás u. 22.) — a diafilm vagy a vetítés?

Mindkettő!

A színes diavetítés írásmód tehát nem rossz, de a színesdiavetítés írás talán egyértelműbb.

SZEMLE

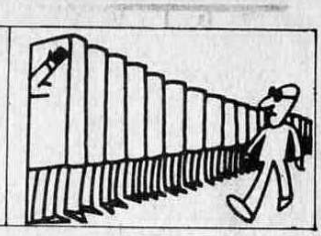

A magyar nyelv hetének központi rendezvényei — a kezdeményezés 15. évfordulóján — ismét Budapesten voltak. Az írókkal, színészekkel és előadóművészekkel bővült lelkes gárda 220 előadást tartott a „Nyelv és magatartás" téma köré csoportosítva. E tárgyban tudományos ülésszakot is rendeztek. A programhoz csatlakozott a Radnóti Színpad ünnepi estje, Nyelvédesanyánk címmel; ezt a rádió is közvetítette, amely most is külön műsoridőt szentelt a nyelv ügyének. (A televízió, sajnos, nem kért részt az alkalomból.)

A TIT magyar nyelvi választmánya értékelte a nyelvhét tapasztalatait. Örvendetes a pesti előadógárda kiszélesedése, de vidéken még a nyelvész törzs erősítésére volna szükség. Szervezés tekintetében a művelődési házak nem nyújtottak elég segítséget. Bíztató viszont az iskolák megnövekedett érdeklődése. Az ifjúság körében végzett munkában jelentős része van a Radnóti Színpad rendhagyó magyaróráinak. Hasznosak és vonzók a nyelvi játékok és vetélkedők, melyeket össze lehet kapcsolni a Kis nyelvészek baráti köreinek mozgalmával. Többen is hangsúlyozták, mily fontos a nyelvi népművelés a szakmunkásképzőkben. Nemcsak a magyarórák elenyésző száma miatt; a tanulók szakmai nyelvhasználatának helyes irányítása, társadalmi-közéleti szerepük megalapozása, művelődési igényük felébresztése és a fiatalok közt elharapózott durvaság lefékezése egyaránt sürgető teendő.

Ehhez kapcsolódva megvitatta a választmány a munkások s fiatalok körében végzendő nyelvi ismeretterjesztés módszertani kérdéseit.

* * *

A Péchy Blanka alapította Kazinczy-díjat az idén két tanárnak ítélték oda. *Moys Klára*, az egri Dobó István gimnáziumban, *Gerencsér Éva* pedig a győri tanítóképző főiskolán ért el példamutató eredményeket az anyanyelvi nevelés és a szép magyar beszéd szolgálatában.

* * *

Nem egyszer tapasztaljuk, hogy a Himnusz vagy a Szózat éneklésekor a fiatalabbak szavak nélkül tátognak: nemzeti imáinknak sokan még első szakaszát sem tudják, mert az iskolában már nem természetes követelmény a verstanulás. Az újabb nemzedéknek ezt a méltatlankodva emlegetett fogyatkozását és oktatási rendszerünk súlyosbodó mulasztását igyekezett orvosolni — első lépésként — a debreceni „memoriter-konferencia", elvi tárgyilagossággal emelvén szót egy téves, túlzó pedagógiai nézet és gyakorlat ellen. Hogy szövegeknek szó szerinti „beemlézése" öncélú és szükségtelen magolás, igaz lehet, ha a lényeget megragadó tanulással állítjuk szembe, bár a jó tankönyv legfontosabb részeinek (pl. kristályos tömörségű meghatározásoknak) szóról szóra való megtanulása nemcsak hasznos, de szükséges is. Az irodalmi szövegeket pedig külön megítélés illeti: ezek — a tartalom szellemi értékei mellett — a nyelv gazdagságának és szépségének, a kifejezés művészetének vonzón szemléletes példái, s a fiataloknak segítséget adnak egyéniségük kifejlesztéséhez, nyelvi műveltségük gazdagításához. Ahogy idegen nyelv tanulásában fontos a kész mondatok, kifejezések begyakorlása, anyanyelvi készségünk fejlesztésében éppúgy hasznos az értékes, irodalmi szövegek könyv nélküli megtanulása, ha — helyes irányítással — ez nem válik lélektelen biflázássá. A régi iskola memóriaterhelő túlzásaira nincs szükség, de a jól megválasztott és mértékkel adagolt memoriter hasznát nem vonhatjuk kétségbe: a szókincs gazdagítása, a kifejezőkészség és stílusérzék fejlesztése mellett a szöveg érzékletes „felmondásának" a beszédművelésben is szerepe van. És e gyakorlati hasznosságon kívül gondoljunk arra a szellemi értékre, amely a hagyományozódott idézetkincsből sugárzik, sajnos, egyre halványuló fénnyel. S különösen fontos ennek az értéknek megőrzése a köztudat számára, mivel a régebbi, klasszikus irodalom — az

újkori tananyag folytonos gyarapodásával — mindinkább kiszorul az oktatásból. A nemzeti érzés ébresztésének, a hazafiságra nevelésnek is igen hatásos segítője az ifjú lelkekbe ivódó irodalmi hagyomány.

* * *

A világban szétszóródott magyarság kulturális összefogója az Anyanyelvi Konferencia, amely negyedik tanácskozását augusztusban tartotta Pécsett. A világ minden tájáról — ez szó szerint értendő — gyűlt össze kb. 120 külföldi résztvevő, akik egy-egy ottani magyar közösséget képviseltek. Az előadások és beszámolók, amelyek a magyarnak külföldön anyanyelvként való tanítását, illetve a kétnyelvűség kérdését állították középpontba, megtárgyalták — tapasztalatcsere alakjában is — a lehetőségeket és módszereket, hogyan tudnánk idegenben élő honfitársainkat anyanyelvükben, nemzeti kultúrájukban és magyarságtudatukban megtartani és erősíteni.

A konferenciához kapcsolódott a magyar szellem nagy propagátorának, Bartók Bélának méltatása, valamint a külföldi magyar oktatók és néptáncosok hagyományos továbbképzése. Reméljük, hogy a tapasztalatok és tanulságok megtermékenyítik lelkes és áldozatos munkájukat.

Nyilvánvaló, hogy a fiatalok nyelvi fejlődésére nagy hatással vannak olvasmányaik. Az MTA Anyanyelvi Bizottsága tehát — tankönyvek után — az ifjúsági irodalomnak hasonló jellegű műveit vizsgálta és értékelte nyelvi-stiláris szempontból. A Móra Kiadó 1979. évi termésből „benevezett" tíz ismeretterjesztő könyv e tekintetben jóval a tankönyvek fölé emelkedik, hiszen szerzőik írók vagy jó stíluskészségű és pedagógiai érzékű szakemberek. A két követelmény azonban nem mindig találkozik szerencsésen egybe. A tíz kötet bírálatából két általános tapasztalat adódik: 1. az ismeretterjesztő feladat fékezi a nyelvi fantáziát, szürkíti az egyéni stílust, mely pedig a fiatal olvasót is vonzza; 2. a kisebbeknek írt könyvekben ritkán sikerült eltalálni a hozzájuk szóló hangot.

A bizottság a kiadó választotta művekből a következőket emelte ki: 1. *László Gyula: Emlékezzünk régiekről* (a történelmi ismeretterjesztés célját stilárisan is legjobban megközelíti), 2. *Ágh István: Üres bölcsőnk járása* (a legszebben megírt, költői tájismertetés), 3. *Varga Domokos: Tisztelt családom, -od, -ja* (olvasóihoz és tárgyához stílusában is jól igazodik), 4. *Rockenbauer Pál: Amiről a jégvilág mesél* (közvetlen hangjával a kisebbeknek írt művek közt a legsikerültebbnek látszik).

K. M.

Zsirai Miklós emléke

Június 24-én a Bimbó út 10/a sz. házon emléktáblát avattak. Itt élt Zsirai Miklós egyetemi tanár, akadémikus (1892—1955), nyelvünk finnugor rokonságának nemzetközi hírű kutatója. Az ünnepi beszédet Lakó György akadémikus mondta, aki a híres nyelvtudós tanítványa volt az Eötvös-kollégiumban és az egyetemen.

Zsirai Miklós a Sopron megyei Mihályiban született, s a híres soproni líceumban tanult. Onnan került a pesti egyetem bölcsészkarára. Kitört azonban az első világháború, s neki be kellett vonulnia, félbeszakítva finnországi tanulmányútját. Orosz hadifogságba kerülve sem tért el életcéljától: Szibériában tanulmányozni kezdte az Urál vidékén élő finnugor népek nyelvét.

Az ötévi fogságból hazakerülve befejezte az egyetemet, s 1924-ben az Eötvös-kollégium tanára lett. A régebben rettegett finnugor összehasonlító nyelvészetet érdekessé, kedveltté tette tanítványai számára, mert órái kedélyesen, közvetlen hangnemben folytak. Az 1930-as években nevezték ki Zsirai Miklóst az egyetemi finnugor tanszék vezetőjének. Ekkor szerkesztette a Magyarosan című nyelvművelő folyóiratot is. Beszéde és írásai egyaránt a szép, ízes magyar nyelv példái voltak.

Legfontosabb, klasszikus értékű munkája a Finnugor rokonságunk (1937). Megjelenése idején bátor tett volt, hogy méltatta a szovjet kormányzat érdemeit a kis finnugor népek kultúrájának felkarolásában.

Zsirai Miklós példája és emléke serkentő erő számunkra.

Elekfi Erzsébet

Matijevics Lajos:

Az utca nyelve

Fórum (Újvidék) 1979

A vajdasági magyar diáknyelv kutatója új gyűjteményében érdekes és alig ismert nyelvi réteget mutat be: a városi és falusi „napraforgók", „utcamérnökök" — naplopók, utcasarki lézengők — nyelvhasználatát. „Alanyainknak sajátos kommunikációjával foglalkozunk, s ezért az utcára kell lépnünk. Ott keressük a kapcsolatot velük, nyelvüket is közös névvel, az *utcanyelv* elnevezéssel illettük. Vulgarizmusokkal, kölcsönzött nyelvi elemekkel telítődött, egyaránt minősíthető durvának, tréfásnak, sznobnak, vagánynak" — olvassuk a bevezetőben.

De a nyelv peremére érdemes figyelni. Annál is inkább, mert az utcanyelv mindenkire hat, akin eluralkodik a nyelvi igénytelenség. A kis gyűjtemény nem vádbeszéd: példákat sorakoztat fel, nyelvi tényeket közöl, amelyek elválaszthatatlanok az embertől a társadalomtól. Áttekinti az utcanyelv szóállományát, rámutat fogalomkörének szűkösségére és egysíkúságára, de a szinonímasorokban megmutatkozó szellemességre, az utcanyelv teremtő erejére is. A csoporthoz tartozás, az elkülönülésre törekvés ugyanis folytonos szóteremtésre ösztönzi a tagokat.

A Magyarországhoz közelebb eső vidékek utcanyelve inkább a nyelv belső elemeire épül (szóképzés, szóösszetétel). Könnyen meghonosodnak benne természetesen az argó elemei is. A határtól távolodva egyre jobban érződik a más nyelvűekkel való kapcsolat. Sokszor használnak szerb-horvát szókat, de gyakoriak a német, angol, francia, szlovák, román, cigány kifejezések is. Íme, egy *napraforgó* arra a kérdésre, hogy mi van a *keszá*-jában (zseb), ezt válaszolja:

„Hogy mi van az én *keszámban?* Attul függ, mel-

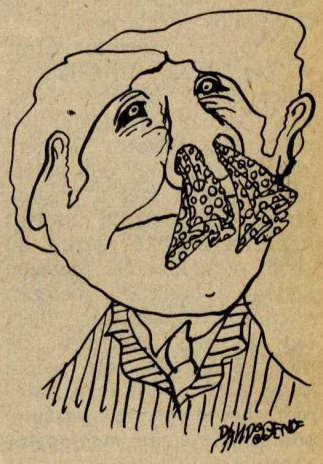

TROMBITATORLASZ

likbe? No nézze csak, ugyebár ez itt a *belső kesza*, ebbe van a *bugyella*, ami leginkább üres, hehehe, meg itt tartom a *koszmoszt*. Ehun van e. Vagy mondjam úgy, hogy *tetűpuska*, tán jobban megérti? A *kabátkeszámba* nincs semmi, csak egy rongyos *trombitatorlasz*, ezt a Dzsuritul úgy hallottam, hogy *takonypelenkának* hívja. A *nadrágkeszám* lukas, nem bírom belerakni a *koporsószegeket*, mert kipotyogna. A *gyutacsot* kíntelen vagyok a *vekkerkeszámba* hordani a *koporsószegekkel* együtt, onnajd nem potyognak ki, meg hát ugye, nekem *vekkerem* az *nuku*."

Ez a példa megéreztet valamit az utcanyelv atmoszférájából. És ösztönöz arra is, hogy elgondolkodjunk teendőinken is, a nyelvi durvaság, igénytelenség elleni küzdelem fontosságán.

Heltainé Nagy Erzsébet

POSTALÁDA

Czapek Katalin — 2310 Szigetszentmiklós, Radnóti u. 4/a — mondatelemzési kérdésekben kéri segítségünket.

A *Nem szeret levelet írni; Nem fog levelet írni* típusú mondatokban a *levelet írni* ún. kettős tárgy. Ezek a kettős tárgyú szerkezetek határozós és tárgyas szerkezetkapcsolatokból fejlődtek ki. A főnévi igenév leggyakrabban célhatározóként szerepelt a mondatban, mint például a mai *dolgozni jár* stb. szerkezetben. Tárgyas igék mellett azonban a nyelvtudat gyakran tárgynak fogta fel a főnévi igeneveket, s így — később analógiás hatásra — sok ige mellett főnévi igenévi tárgy keletkezett. De továbbra is határozónak, nem pedig tárgynak tekintjük a főnévi igenevet a *hozzáfog* (valamihez), *készül, ráér, jut, kényszerít, szoktat, tanít, törekszik* (valamire) stb. igék mellett. Átmenetek azonban itt is adódhatnak.

A *„Szabad-e Dévénynél betörnöm..."* idézetben valóban alany a *betörnöm*, mégpedig ún. főnévi igenévi alany. Ez az alany rendesen egyrészt az általános értékű *jó, hasznos, érdemes, illő, kellemes, szabad, kellemetlen, tilos, rossz, bűn, hiba* stb. névszói állítmány mellett a leggyakoribb, s az *-ás, -és* vagy *-at, -et* képzős, igéből származó főnévhez hasonló értelmet fejez ki.

Helfainé Nagy Erzsébet

Józsa Andrásné — 5100 Jászberény, Varró utca 3. — levelében szóvá teszi a *„nem mulasztotta el, hogy ne találkozzék"* típusú szerkezetek használatát.

Az említett szerkezetet elsősorban logikai szempontból szokták kifogásolni. Ez a forma általában akkor jön létre, amikor egy összetett mondatban a főmondat tagadást, tiltást, ellenkezést jelentő állítmányt tartalmaz. Ilyenkor a mellékmondatbeli ige tagadó, ill. tiltó alakot ölthet. Ennek a szerkezetnek vannak hagyományai irodalmi nyelvünkben, például: „A virágnak *megtiltani* nem lehet, hogy *ne nyíljék*, ha jön a szép kikelet" (Petőfi); *„Tagadja* rútul, hogy színem *se látta..."* (Arany). De a köznyelvben is élnek ilyenek: *Nem mulaszthatom el*, hogy köszönetet *ne mondjak..."*; *„Nem kerülheti el*, hogy *meg ne betegedjék"*. De abban igaza van önnek, hogy ez a forma egyre jobban visszaszorul.

Felde Györgyi

Gémes Lajos — 5000 Szolnok, Ragó A. u. 10. — az idegen szavak és nevek írásának szabályai iránt érdeklődik.

Az idegen szavak és tulajdonnevek írásának A magyar helyesírás szabályai egy teljes fejezetet szentel. Dióhéjban összefoglalva a következő útmutatást kapjuk:

A közkeletű idegen szavakat, tudományos műszavakat mindig magyarosan írjuk; a latin írású nyelvekből átvett, nem közkeletű idegen szavakban az idegen írásmódot követjük. Az idegen tulajdonnevek írásában az alábbi szempontok érvényesülnek: az ókori személynevek egy részét — különösen szólásokban — magyarosan írjuk: *Dárius* kincse, valóságos *Krőzus;* s ugyancsak a magyaros kiejtést rögzítik az ilyen idegen eredetű újkori személynevek: *Husz János, Kálvin János, Kapisztrán János.* Legtöbbször azonban megtartjuk a családnév eredeti írását: *Marx Károly, Wagner Richárd.* A latin írású nyelvek tulajdonneveiben általában változtatás nélkül követjük az idegen írásmódot: *Shakespeare, Horatius, Chopin, Puccini, Rousseau, Molière, Dvořák.* A nem latin betűs írású nyelvek szavait és tulajdonneveit latin betűkkel írjuk át, úgy, hogy a szó vagy név hangalakja mellett — a kínai kivételével — az idegen betűsort is igyekszünk figyelembe venni: *Puskin, Tolsztoj, Prokofjev, Gogol; Démoszthenész, Aiszkhülosz.* A kínai nevek átírása a lehetőséghez mérten fonetikus.

Felde Györgyi

Horváth Lászlóné tanár — 9021 Győr, Alkotmány u. 8. — az iktelen igék felszólító módú alakjainak írására vonatkozólag kér tőlünk tanácsot.

A felszólító mód alanyi ragozásának egyes számú második személyében az iktelen igék mind személyrag nélküli — például: *menj, tanulj, írj stb.* —, mind pedig személyragos formában — például: *menjél, tanuljál, írjál* stb. — előfordulnak. Az igaz, hogy az *-ál, -él* eredetileg az ikes igék megfelelő alakjának személyragja volt, de ma már helyesség szempontjából nem teszünk különbséget a *várj — várjál* típusú alakpárok tagjai között. A rövidebb és a hosszabb változat között ma már csak stiláris, hangulati különbség van: az előbbi általában szigorúbb parancsot, az utóbbi pedig enyhébb kérést fejez ki.

T. Urbán Ilona

Tomi Vince — Bratislava — levelében arról ír, hogy sokan logikátlannak, értelmetlennek tartják ezt a szólásszerű mondatot: *„Könnyebb az igét hirdetni, mint ragozni"*. Mi a véleményünk erről? — kérdezi.

A *„Könnyebb az igét hirdetni, mint ragozni"* forma egyáltalán nem logikátlan és értelmetlen, hanem nagyon is szellemes szólásféle, amely elsősorban nyelvész- és pedagóguskörökben él. A negyvenes évek legvégén vagy az ötvenes évek elején keletkezhetett; akkor, amikor országszerte erőre kapott az ún. *suksük*-ragozás (*Mondhassuk* ezt így?; Ki *tanítsa* ebben az osztályban a magyart?). Hogy kinek a leleménye, nem tudom. Lehetséges, hogy nem nyelvész, hanem politikus vagy író élt vele először. Az mindenesetre tény, hogy finom irónia van benne. Azokat a „mozgalmi" szónokokat, propagandistákat bírálja, akik a marxizmus eszméit már többé-kevésbé megismerték s népszerűsítik, hirdetik is, de mondanivalójuk nyelvi színvonala méltatlan ahhoz, amiről szólnak. Ilyen változata is nemegyszer hallható: *„Az igét nemcsak hirdetni kell tudni, hanem ragozni is"*.

Grétsy László

Fekete János — 3525 Miskolc, Széchenyi István u. 87. — állásfoglalásunkat kéri a *licencia, licenc, liszensz* szavak helyességének kérdésében.

Vegyük sorra a szavakat.

A latin eredetű *licencia* szó a legrégibb a fenti alakváltozatok közül. Mivel ez a leghagyományosabb, ez a szóalak került be a szabadalmi törvénybe és a védjegytörvénybe. Hozzá kell tennünk, hogy a Magyar értelmező kéziszótár szerint a *licencia* szónak nemcsak 'licenc' jelentése van, hanem kereskedelmi és irodalomtörténeti jelentése is. Pusztán nyelvészszemmel, ilyen irányú szakszövegek olvasási tapasztalata nélkül nem tudjuk megítélni, hogy a *licencia* szó 'licenc' jelentését egy-egy adott szövegben nem lehet-e kereskedelmi jelentésben félreérteni, vagyis a szabadalom felhasználására szóló engedély helyett behozatali vagy kiviteli engedményt érteni.

A latin eredetű *licencia* szót nemsokára követte a német mintájú *licenc*. Ez mintha a beszélt nyelvben legyőzte volna a hosszabb *licencia* szót. (Tapasztalataink statisztikai értékelésére azonban nem vállalkozhatunk.)

Harmadiknak jelent meg a *liszensz* szóalak, melyet az ön levele oroszosnak jelez. Megvalljuk, orosz—magyar szótáraink és a Nagy Szovjet Enciklopódia ezt az *sz*-es formát sehol nem tüntetik fel orosz címszóként. Mivel a *liszensz* ejtés bizonyára a francia és az angol ejtés tükrözője, föltehető, hogy angol jövevényszóként az orosz műszaki beszélt nyelvben újabban bukkant föl, és esetleg terjed az orosz *licencia* mellett a *liszensz* is.

Hozzá kell tennünk, hogy a magyar szakmai beszélt nyelvben újabban mi *licensz* ejtéssel is gyakran találkozunk. Ez a német eredetű *licenc* és a francia-angol eredetű *liszensz* alakkeveredéséből jött létre.

A *licencia, licenc, licensz* és *liszensz* szavak közötti választás tehát nem könnyű feladat. Nyelvhelyességi szempontból a kereszteződött *licensz* kivételével a többi három voltaképpen más-más nyelvből átvett, szükséges idegen szónak tekinthető. Ismeretes azonban a szaknyelveknek az a jogos törekvése, hogy egy szakszó egy nyelven belül csak egyetlen alakban legyen használatos. Ilyen szempontból tehát újra mérlegelnünk kell a *licencia, licensz* és a *liszensz* szavak használhatóságát.

A *licencia* szó viszonylag hosszú, több jelentése van, ezért a másik kettő használata célszerűbbnek látszik. Mindkettő, tehát a *licenc* és a *liszensz* is meghonosodott és gyakori; használatuk gyakoriságát természetesen a kereskedelmi és jogi szakember nálunk sokkal jobban megítélheti. E kettő közül kellene véleményünk szerint a gyakoribbat kiválasztani és kizárólagos használatra javasolni. A gyakoriság meg-

állapítása persze nem könnyű, hiszen egy német nyelvterületen gyakrabban tárgyaló kereskedelmi szakember bizonyára a *licenc*-re, a francia—angol nyelvterületen tevékenykedő pedig a *liszensz*-re fog esküdni. Ha a kettő közül kellene választani, úgy érezzük, hogy a *licenc* alak elterjedtebb és egyedül elfogadott változatként ajánlható. Jól tudjuk persze, hogy az ilyenfajta választás mindig nagy vitát kelt az ellenvélemények szektoraiban. Éppen ezért fölvetünk még egy lehetőséget.

Amikor egy idegen szó többféle forrásból átkerülve több alakváltozatban bukkan föl egy nyelvben, adva van a szómagyarítás lehetősége, elsősorban persze nem magyarosító, hanem egységesítő céllal. Így tehát a *licenc, liszensz, licencia* szavak szaknyelvi használói mérlegelhetnék a *joglevél* szónak a *licenc* szó helyetti használatát. E szónak a szakszókincsbe való beilleszkedését, szakszövegbe illő vagy nem illő voltát ők a gyakorlat oldaláról tudnák megítélni. Nyelvészszemmel mi a *joglevél* szót a *jog-* előtagú összetételek tömegébe jól beleillőnek véljük. Véleményünk szerint tehát a *licenc* és a *joglevél* szavak közötti választás a továbbiakban már a szaknyelv használóinak a feladata.

Ladó János

Vékony Antal levelezőnknek — 1204 Budapest, Bethlen u. 16. — a magyar szókincs eredetére, valamint az eszperantó nyelvre vonatkozó fejtegetéseivel kapcsolatosan a következőket jegyezzük meg:

A magyar nyelv szókészlete — mint általában a többi nyelvé — különbözőképpen kialakult szóelemtípusokból ötvöződik össze. Ezek közül három fő típust szoktak megkülönböztetni.

1. A nyelv legalapvetőbb és legrégibb szóelemcsoportját az ősi, eredeti elemek alkotják. Ezek az ősi elemek főként kezdetleges, egyszerű cselekvésekre, tulajdonságokra, tárgyakra vonatkoznak. Nagy részük évezredeken át tovább élt s mindmáig fennmaradt. A magyar nyelv legősibb elemei abból a korból származnak, amikor a magyarral rokon népek még szoros nyelvi közösségben éltek, azaz e szavak urali, közelebbről pedig finnugor és ugor eredetűek.

2. A másik fő csoport az idegen nyelvekből átvett szóelemekből tevődik össze. Minden nép történelme folyamán számos idegen nyelvű néppel érintkezik, s az érintkezés időtartamától, a gazdasági, politikai, műveltségi kapcsolatok jellegétől és szintjétől függően több vagy kevesebb idegen szót átvesz. Ezek az idegen szavak azután beépülnek az átvevő nép nyelvébe, szókincsébe. Számuk sokszor meghaladja az ősi szóelemekét, de ez a számbeli fölény korántsem jelenti azt, hogy az átvett idegen szavak határozzák meg az illető nép nyelvének jellegét.

3. A harmadik nagy csoport a belső keletkezésű szavak csoportja. Ide soroljuk mindazokat a szóelemeket, amelyek abban az időben keletkeztek, amikor a magyarság már elvált rokonaitól. Általában minden nyelvben — így a magyarban is — a belső keletkezésű szavak száma a legnagyobb.

Úgy látjuk, ezek a kérdések önt nagymértékben foglalkoztatják. Ezért azt ajánljuk, lapozza át a következő két munka megfelelő fejezeteit: Bárczi Géza: A magyar nyelv életrajza (Gondolat, 1963), Bárczi Géza—Benkő Loránd—Berrár Jolán: A magyar nyelv története (Tankönyvkiadó, 1967).

Az eszperantó iránti lelkesedésében nagyon sokan osztoznak az egész világon és Magyarországon is. Ezt bizonyítja, hogy az eszperantót jelenleg 83 országban mintegy 20 millió ember beszéli. Magyarországon kb. 100 eszperantó szakkör működik, s nyelvtanfolyamaikon, előadásaikon sok ezren tanulnak. Hogy az eszperantó népszerűségének állandó növekedése folytán valamikor minden nemzet „világnyelve" lesz-e vagy sem, arról azonban — úgy véljük — ma még senki sem tud biztonsággal nyilatkozni.

T. Urbán Ilona

Az Édes Anyanyelvünk gyűjtőív-pályázatán két darab kétszemélyes utat sorsoltunk ki:

Balatoni nyaralást nyert **Takács Lászlóné**, 9023 Győr, Buda u. 6.,

Észak-kelet magyarországi túra résztvevője lett **Tóth László**, 4400 Nyíregyháza, Bessenyei tér 7.

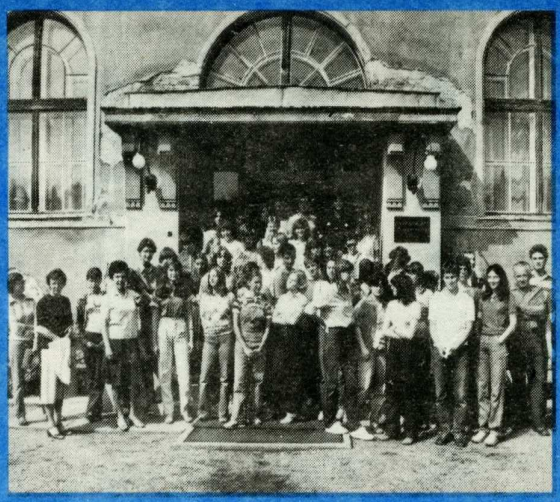

SÁROSPATAK ÉS DEBRECEN

Az Anyanyelvi Konferencia Védnöksége, az idén is lehetővé tette, hogy a külföldön élő magyar gyermekek Fonyódligeten, Balatonlellén és Zamárdiban pedagógusok irányításával gyarapíthassák magyarnyelvi, irodalmi, és népzenei, ismereteiket, és (miként címlapunk is mutatja) vidám szórakozással töltsék el a két hetet. Debrecenben ismét továbbképzőt szervezett a védnökség a külföldön magyar nyelvet oktatók részére (alsó képünk: városnézésen), Sárospatakon, a Rákócziak ősi városában pedig (felső képünk) magyar származású 15—18 éves fiatalokat láttak vendégül. Magyarnyelvi ismereteiket gyarapították a nyári tanfolyamon, és tájékozódtak kultúránk és a művelődés kérdéseiben.
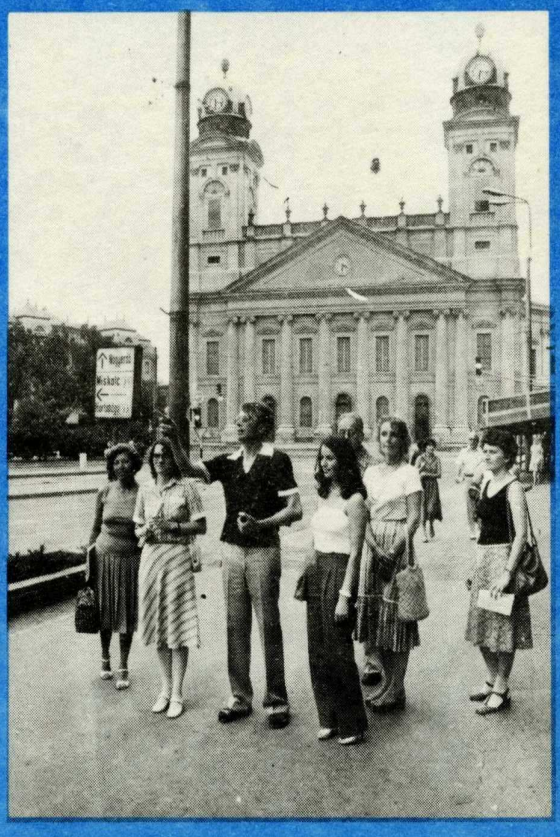
(Geszti Anna felv.)